

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ – СКОПЈЕ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ИНСТИТУТ ЗА БЕЗБЕДНОСТ, ОДБРАНА И МИР
ПОСТДИПЛОМСКИ СТУДИИ ОД ОБЛАСТА НА БЕЗБЕДНОСЕН МЕНАЏМЕНТ

МАГИСТЕРСКИ ТРУД

**СТИГМАТИЗАЦИЈАТА НА РЕЛИГИЈАТА ВО КОНТЕКСТ НА
ТЕРОРИЗМОТ: ИДЕОЛОШКА ЗЛОУПОТРЕБА И
ОПШТЕСТВЕНИ ИМПЛИКАЦИИ**

Ментор:
Проф. д-р Тања Милошевска

Изработил:
Ерсин Умер
Бр. на индекс: 5548/24

Содржина

1. Вовед	4
1.1. Проблем на истражување.....	6
1.2. Предмет на истражување.....	9
1.3. Досегашни истражувања.....	10
1.4. Цели и задачи.....	13
1.5. Дефинирање на основните поими.....	24
1.6. Основна хипотетичка рамка.....	26
1.7. Научна и општествена оправданост.....	27
1.8. Методи и техники на истражување.....	28
2. Тероризам.....	30
3. Религија.....	40
4. Влијанието на религијата врз тероризмот.....	47
4.1. Теоретски пристапи кон врската меѓу религија и насилство.....	47
4.1.1. Дефинирање на религиски тероризам.....	48
4.1.2. Разлика меѓу политички, етнички и религиски мотиви.....	49
4.1.3. Теории за радикализација.....	55
4.2. Религиски институции и нивниот однос кон тероризмот.....	58
4.2.1. Осудување, превенција и дерадикализација.....	60
4.2.2. Улога на верските лидери.....	62
4.3. Современи примери на религиски мотивиран тероризам.....	64
4.3.1. Споредбена анализа на различни региони и групи.....	65
4.3.2. Идеолошки и оперативни карактеристики.....	66
4.3.3. Терористички напади со нерелигиска мотивација.....	68
4.3.4. Студија на случаи.....	69
4.3.4.1. Терористички напади во Лондон (7 јули 2005) и стигматизацијата на муслиманската заедница.....	69
4.3.4.2. Нападот на Амбасадата на САД во Сараево (2011) и стигматизацијата на исламот во Босна и Херцеговина.....	71

4.3.3.3. Случај „Смилковско Езеро“ (2012) и стигматизацијата на исламот во Македонија.....	73
5. Стигматизацијата на религијата во контекст на тероризмот.....	75
5.1. Спроведена анкета.....	80
6. Поврзаноста на медиумите и онлајн платформите со тероризмот.....	86
6.1. Медиумската конструкција на тероризмот и религијата.....	86
6.2. Начинот, симболите и визуелните рамки во медиумското известување.....	87
6.3. Онлајн платформи и ширење поедноставени и стигматизирачки наративи.....	87
6.4. Терористичката саморепрезентација и медиумската рецепција.....	89
6.5. Последици од визуелното врамување врз општествената перцепција и религијата.....	91
6.6. Потребата од критички медиумски пристап и деконструкција на визуелните наративи.....	92
7. Препораки за справување со тероризмот.....	94
8. Заклучок.....	96
9. Користена литература.....	99

1. Вовед

Религијата е една од најстарите и најкомплексни норми, која служи како двигател на вредностите и идентитетите на милиони луѓе низ светот. Таа носи духовна инспирација, морални насоки и чувство на припадност. Но, во исто време, религијата е често предмет на злоупотреба и стереотипизација, особено во контекст на глобалните безбедносни сили.

Тероризмот, како феномен што ги потресе современите општества, е тесно поврзан со различни идеолошки и политички мотиви. Во последните децении, религијата често се поврзува со терористички акти, при што се создава погрешна и ограничена перцепција на верските учења и практики. Ваквата стигматизација на религијата, и особено на верските заедници, има значајни општествени, културни и политички импликации кои влијаат на меѓуверскиот дијалог, толеранцијата и правата на малцинствата.

Злоупотребата на религијата од страна на радикализираните групи за оправдување на насилството не е нов феномен, но со модернизацијата на комуникациските средства и интернетот, религиозниот тероризам стана многу повеќе видлив и влијателен. Терористички групи како ал-Каеда и Исламската држава се прикажуваат како „бранители“ на религискиот идентитет, додека во реалноста нивните акти се идеолошки мотивирани и имаат малку заедничко со вистинските вредности на верата која ја претставуваат. Медиумите и политичките наративи, пак, многу често ја прифаќаат оваа поврзаност помеѓу религијата и насилството, што дополнително ја зголемува стигматизацијата на верските заедници и создава длабока поделба во општеството.

Идеолошката злоупотреба на религијата има за цел да манипулира со верските симболи и учења за политички цели, при што религијата се сведува на инструмент за насилство и екстремизам. Овој процес доведува до искривена перцепција на верата, која ги негира основните принципи на мир, љубов и човекови права кои се присутни во мнозинството религии. Истовремено, јавноста, поттикната од медиумските претстави и политичките ставови, го прифаќа ова како основа за

негативни предрасуди и стереотипи кон религиозните групи, што резултира со социјална изолација и дискриминација.

Тероризмот е уште еден од оние термини што се чини дека сите се подготвени да го користат, но никој не може да се согласи за точната дефиниција. Дури и експертите продолжуваат да расправаат за начинот на кој овој термин треба да се употреби и се вели дека има над стотици различни дефиниции за тероризам, од кои ниту една не е универзално прифатена.

Тероризам претставува смислена употреба на незаконито насилство или закани со употреба на незаконити средства поради всадување страв, со намера на присилување и застрашување, со цел да се постигнат цели кои се воопштено политички, верски, или идеолошки. Поим кој е присутен практично од кога се знае за војување, можеби не под тоа име, но сигурно во самата дефиниција е тероризам. Поим кој, за жал, е присутен преминува од 20-тиот во 21-виот век. Тероризмот постои, практично, од кога цивилизацијата ги памети почетоците на општествено-политичките уредувања, па сè до денес. Иако е присутен веќе 21-виот век, сигурно ни ден-денес не постои глобална утврдена дефиниција за тероризмот.

Кога ќе се спомене поимот тероризам, најверојатно прво нешто што ќе не асоцира се токму настаните од 11 септември 2001 година. Доколку продолжиме да размислуваме за тероризмот во насока на извршителот на таквиот акт, ќе го посочиме најпрепознатливиот синоним за тероризмот, ал-Каеда. А ако продолжиме да размислуваме за личност која е злобна, бесчувствителна, дури за некои можеби и психички растроена, тогаш прво што одекнува е второто име за тероризмот, Осама бин Ладен. Ќе појдеме од констатацијата дека тероризмот ниту започнал со нападите од 11 септември, ниту ал-Каеда е неговиот најопасен застапник, а уште помалку тоа дека Осама бин Ладен е неговиот најголем опонент. Тероризмот постоел многу одамна, меѓутоа развојот на технологијата направи тој да биде многу видлив, отвори многу нови можности за дејствување, негово проширување преку радикализација и регрутација на членови и, што е најбитно, дејствување надвор од државата во која е стационирана терористичката организација – резултат на онлајн платформите.

Примарната поврзаност со тероризмот е секогаш религијата, но дали е тоа нужна врска или злоупотреба?

Практикувањето на радикалниот тероризам најчесто започнува помеѓу ранливите единки во општеството, оние со трауматско минато, социо-економско загрозените, психички нестабилни, некогашни зависници на опојни супстанции и алкохол, угнетувани млади лица кои бараат бегство од моменталната ситуација. Не е новина, ниту злоупотреба на незаштитени млади жени, вдовици или разведени, за идеалите и потребите на терористичките групи, како и млади деца за одржување на каузата.

Канал за регрутирање „нови“ сили во калифатот е секако и киберконекцијата. Форумите, веб-страниците претставуваат нов извор за комуникација и добивање насоки и напатствија кон пристапување во овие милитантски групи. Ширењето на пропагандата се одвива многу побрзо кога се таргетирани повеќе целни групи кои имаат пристап до интернет, преку социјални мрежи, забранети или скриени платформи, „Јутјуб“ видеа и исечоци.

1.1. Проблем на истражување

Современиот глобален дискурс за тероризмот често ја поврзува религијата со насилниот екстремизам и радикализацијата. Иако религијата во својата суштина претставува систем на духовни вредности и морални начела, во јавноста и медиумите таа често е претставена како главен извор на терористичките идеологии и практики¹. Овој пристап доведува до стигматизација на одредени верски заедници, со што целата група се идентификува со дејствата на мала, екстремистичка подгрупа².

¹ Juergensmeyer, M. (2003). *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*. University of California Press.

² Cesari, J. (2013). *Why the West Fears Islam: An Exploration of Muslims in Liberal Democracies*. Palgrave Macmillan.

Во современите општества, религијата сè почесто се поврзува со тероризмот, при што се создава погрешна и генерализирана перцепција дека верските учења и припадниците на одредени религии се извор на насилство и екстремизам. Ова води до појава на стигматизација на религијата и нејзините следбеници, што резултира со предрасуди, дискриминација и општествена поларизација.

Проблемот се продлабочува преку идеолошката злоупотреба на религијата, каде што екстремистички групи ги искривуваат духовните и етичките вредности за политички или воени цели, создавајќи наратив во кој религијата се претставува како извор на насилство. Истовремено, медиумите и јавниот дискурс често ја зацврстуваат оваа поврзаност, без доволно критичка анализа или разграничување меѓу верата и терористичките идеологии.

Проблемот на истражувањето произлегува од фактот што:

1. Религијата често се злоупотребува како идеолошка маска за политички, економски и националистички цели³, што доведува до погрешна перцепција дека таа е суштински фактор за насилниот екстремизам;
2. Медиумскиот и политичкиот дискурс дополнително ја засилуваат стигмата, создавајќи чувство на исклученост и дискриминација кај верските заедници⁴, што може да генерира нови ризици од радикализација;
3. Недостатокот на јасна разлика меѓу верата како духовна категорија и религијата како идеолошка алатка во политички и конфликтни контексти придонесува за општествени поделби, недоверба и социјални тензии⁵;
4. Постои дефицит на научни истражувања кои систематски ги анализираат процесот на стигматизација и неговите последици врз општествената кохезија, безбедносните политики и односите меѓу различните етнички и религиозни заедници⁶.

³ Gunning, J., & Jackson, R. (2011). What's So "Religious" About "Religious Terrorism"? *Critical Studies on Terrorism*, 4(3), 369-388.

⁴ Brubaker, R. (2017). *Between Nationalism and Civilizationism: The European Populist Moment in Comparative Perspective*. *Ethnic and Racial Studies*, 40(8), 1191–1226.

⁵ Roy, O. (2017). *Jihad and Death: The Global Appeal of Islamic State*. Oxford University Press.

⁶ Schmid, A. P. (2011). *The Routledge Handbook of Terrorism Research*. Routledge.

Според Хронологијата на меѓународниот тероризам на Св. Ендрјус, во 1994 година, 1/3 од меѓународните терористички групи беа религиски, за веќе во 1998 година повеќе од половина да се религиски, а во денешницата истите претставуваат повеќе од 80 %. Во 2016 година се случиле 9 409 терористички напади, при што во најголем дел тие се идеолошки поврзани со исламизмот. Со оглед на истово, држави кои беа најпогодени со терористички напади се петте муслимански држави: Турција, Ирак, Сирија, Авганистан и Пакистан⁷. По горенаведеното се поставува прашањето: Исламистички терористички напади зошто, како и која е вистинската цел за најчесто да ги напаѓаат муслиманските држави или само е стигматизација на исламот?

Во услови на сè поголема дигитализација и трансформација на современите безбедносни предизвици, тероризмот станува сè покомплексен, динамичен и тешко предвидлив феномен. Радикализацијата, регрутацијата и планирањето на терористички активности сè почесто се одвиваат во дигиталната сфера – преку социјални мрежи, енкриптирани комуникациски канали и онлајн пропагандни платформи.

Во ваков контекст, со медиумска и финансиска помош лесно се етикетира тероризмот со религијата. Зашто во модерно време, во 21 век тероризмот е сè повеќе поврзуван со религијата, како толку лесно религијата се искористува, злоупотребува или стигматизира во контекст на тероризмот?

Оттука, централниот проблем на ова истражување е да се разгледа како и зошто религијата се стигматизира во контекст на тероризмот, кои се механизмите на таа идеолошка злоупотреба, и кои се пошироките општествени импликации од ваквите процеси.

⁷ Маркоски, А. (2017). *За проповедта, омразата и слободите*, Авант Прес.

1.2. Предмет на истражување

Предмет на ова истражување е процесот на стигматизација на религијата во контекст на тероризмот, со акцент на тоа како одредени верски заедници и практики се етикетираат како извор на насилен екстремизам и радикализација. Во фокусот ќе бидат:

1. Идеолошката злоупотреба на религијата од страна на екстремистички групи кои користат религиозни симболи, реторика и доктрини за легитимирање на насилството;
2. Општествената и медиумската перцепција за религијата како фактор на тероризам и улогата на јавниот дискурс во засилување или намалување на стигмата;
3. Последиците од стигматизацијата врз општествената кохезија, меѓурелигиските односи и политиките за превенција на насилен екстремизам;
4. Анализа на разликата меѓу религијата како духовна категорија и нејзината инструментализација за политички и идеолошки цели.

Целта на предметот е да се истражи дали религијата е навистина суштински фактор на тероризмот или, пак, таа се користи како алатка за оправдување на политички и идеолошки мотивирани акти на насилство, како и да се утврди како стигматизацијата влијае врз јавните политики, безбедносниот дискурс и секојдневниот живот на верските заедници.

Религијата, а особено исламот, се асоцира со тероризмот и на општествата и индивидуите им се создаваат лажни и погрешни претстави кои доведуваат до маргинализација на целокупни заедници.

Современиот тероризам драматично е отсликан со нападот на 11 септември 2001 година и денес претставува еден од клучните безбедносни проблеми и предизвици на глобалното општество, чии сè почести, разорни и смртоносни акти јасно ја истакнуваат неговата доминација над другите облици на загрозување на

безбедноста. Но, корените на тероризмот не треба да се ограничат само на актуелниот исламски екстремизам, кој до 21 век за многумина беше непознат⁸.

На прв поглед, тероризмот од денешно време е со религиозна конотација, сепак сметам дека во заднина на секој терористички акт постои политичка цел.

Постои голема политичка димензија кога се говори за религиозната стигматизација. Често, политичките дискурси го поврзуваат исламскиот фундаментализам со тероризмот, што води до правни и социјални последици. Овие политики може да вклучуваат дискриминација во правниот систем, ограничување на слободата на вероисповед и отфрлање на муслиманските заедници од социјалната интеграција⁹.

1.3. Досегашни истражувања

При истражувачкиот процес на досегашни истражувања на оваа тема, земајќи ја предвид нејзината комплексност, содржи обемен материјал за тероризмот, религијата и тероризмот, меѓутоа има лимитирани трудови кои ги опфаќаат стигматизацијата, религијата и тероризмот. Поради ова, првично се насочив кон трудови кои се објавени за поврзаноста на религијата со тероризмот, а потоа ќе ја поврзам стигмата која ја поврзува религијата со тероризмот.

Во согласност со досегашното истражување, има сериозен недостаток на трудови во Македонија на темата за стигматизацијата на религијата во контекст на тероризмот. Религијата и тероризмот секако се актуелни и покрај овој недостаток, сепак има зачетоци на дела во оваа област. Оттука, релевантен за оваа тема е трудот насловен „Концептуална рамка за радикализам и насилен екстремизам“¹⁰ од проф. д-р Тања Милошевска, каде што анализира како радикализацијата и насилниот

⁸ Ѓуровски, М., Николовски, М., Герасимоски, С. (2020). *Безбедносни ризици и закани – третман, феноменологија и мапирање*, Фондација Конрад Аденауер и Факултетот за безбедност – Скопје.

⁹ Kundnani, A. (2014). *The Muslims Are Coming: Islamophobia, Extremism, and then Domestic War on Terror*.

¹⁰ Милошевска, Т. (2022), „Концептуална рамка за радикализам и насилен екстремизам“, *Годишен зборник*, Филозофски факултет, достапно на:

<https://repository.ukim.mk/bitstream/20.500.12188/25213/1/Miloshevska%20mkd.pdf>

екстремизам се развиваат, што ги чинат нивните наративи и услови за нивното ширење со политички, социоекономски и лични незадоволства.

Англиската литература е далеку побогата со истражувања кои се директно или индиректно поврзани со темата. Малку трудови се конкретно насочени кон стигмата помеѓу религијата и тероризмот како феномен.

Во постојната литература, монгубројни автори укажуваат на комплексната поврзаност помеѓу религијата, тероризмот и општествената перцепција. Истражувањата покажуваат дека терористичките напади што се поврзуваат со одредени религиозни групи често резултираат со генерализирана осуда и стигматизација на целата верска задница. Особено по настани како нападите на 11 септември 2001 година, се јавува силна тенденција во западниот медиумски и политички дискурс да се изедначува исламот со насилство, што доведува до пораст на исламофобија и ограничување на граѓанските права на муслиманските заедници¹¹. Оваа стигматизација често се засилува преку сензационалистичко медиумско покривање и политичка реторика која ја злоупотребува религијата за мобилизација на јавната поддршка или страв¹². Дополнително, неколку студии нагласуваат дека ваквиот наратив придонесува за социјална изолација и маргинализација на верските малцинства, што парадоксално може да ја зголеми нивната ранливост кон радикализација¹³.

Според извештајот и јавниот дискурс објавен од страна на Центарот за борба против тероризмот на Обединетите нации (УНОКТ), се забележува зголемена употреба на реторика која ја поврзува религијата или верските групи со тероризмот, што води до стигматизација и дискриминација на религиозни малцинства во глобален контекст¹⁴. Овој извештај укажува дека еден од клучните предизвици е како политичките актери и некои медиуми ја злоупотребуваат идејата за „верска

¹¹ Peek, L. (2011). *Behind the Backlash: Muslim Americans after 9/11*. Philadelphia: Temple University Press.

¹² Cesari, J. (2009). *Muslims in the West after 9/11: Religion, Politics and Law*. London: Routledge.

¹³ Kundnani, A. (2014). *The Muslims Are Coming! Islamophobia, Extremism, and the Domestic War on Terror*. London: Verso Books.

¹⁴ UNOCT. (2022). Report of the Secretary-General on terrorist attacks on the basis of xenophobia, racism and other forms of intolerance, or in the name of religion or belief.

другост“ за да мобилизираат јавна поддршка преку страв или поделба¹⁵. Исто така (UNOCT) истакнува дека оваа стигматизација има општествени импликации, обезбедува недоверба, ја нарушува меѓурелигиската хармонија и може да ги зголеми ризиците од радикализација, особено кај оние што се чувствуваат маргинализирани¹⁶.

Современите истражувања потврдуваат дека муслиманските заедници низ Европа се соочуваат со сè поинтензивна стигматизација, дискриминација и навреди, како резултат на религиозните и етничките предрасуди. Во извештајот „Being Muslim in the EU: Experiences of Muslims“ се нотира дека муслиманите се подложени на расна дискриминација и верски засновани навреди, кои се зголемиле во последните години, вклучувајќи случаи на омаловажувачки говор, ограничување пристап до работно место и неправедно постапување при изнајмување дом или купување имот¹⁷.

Друго истражување, “Religious Hate Crime Victimization and Adaptation to Risk Among Young Adults: A Four-Country Study“, открива дека млади луѓе кои се дел од видливо религиозни групи доживуваат верско засновани напади или закани, и дека потоа го приспособуваат однесувањето (на пр., избегнување носење религиски симболи) за да се заштитат¹⁸.

Заклучокот од гореспоменатата стручна литература е дека споменатите наоди укажуваат дека стигматизацијата не е само теоретски или медиумски феномен, туку има реални животни импликации и влијае на секојдневното однесување и чувство на лична безбедност и вклопеност во општеството.

¹⁵ UNOCT/UNAOC. (2022). High Representative’s Remarks at the UNOCT high-level event on terrorist attacks on the basis of xenophobia, racism and other forms of intolerance, or in the name of religion and belief.

¹⁶ UNOCT. (2022). Background section, Secretary-General’s report on terrorist attacks... discussing emerging threat, manifestations, challenges, including societal trust and implications for communities affected.

¹⁷ European Union Agency for Fundamental Right. (2024). *Being Muslim in the EU: Experiences of Muslims*.

¹⁸ *International Criminology*. (2025). Religious Hate Crime Victimization and Adaptation to Risk among Young Adults: A Four-Country Study.

1.4. Цели и задачи

Општата цел на овој истражувачки труд е да се истражи и анализира улогата на религијата во контекст на тероризмот, со посебен акцент на тоа како стигматизацијата и идеолошката злоупотреба на религијата влијаат врз општествената кохезија, процесите на радикализација и јавниот дискурс.

Во однос на посебните цели, овој труд ќе се насочи кон тоа да даде одговор на уште неколку прашања, односно:

1.4.1. Идеолошка злоупотреба

1. На кој начин терористичките организации ја користат религијата како идеолошки инструмент?

- **Легитимирање на насилството како „света должност“** – Терористичките групи често тврдат дека нивните акции се „божја волја“ или „света обврска“. Таквото оправдување им овозможува да ги претстават нападите како морално исправни¹⁹.
- **Регрутирање преку емоционална манипулација** – Ова е особено ефективно кај млади или маргинализирани лица кои бараат смисла или заедница.
- **Искривување на текстови и традиции** – Најчест механизам е селективна интерпретација, извадени од контекст стихови од свети текстови, промовирање стари историски конфликти како актуелни, создавање наратив „ние против нив“. Целта е да се создаде идеологија која изгледа „религиозна“, но е всушност политичка и насилна.
- **Демонизација на непријателот** – Терористичките организации го претставуваат непријателот како нечист, неверник, закана за верата. Ова ја губи човечноста на другата страна, што ги олеснува насилството и радикализацијата на следбениците.

¹⁹ Juergensmeyer, Mark. (2017). *Terror in the Mind of God*.

- **Контрола и дисциплина во групата** – Религијата се користи како алатка за контрола на однесувањето, сузбивање сомнеж, казнување непослушност како „грев“. Така организацијата ги зачувува внатрешната кохезија и послушност.
 - **Политичка цел под религиозно покрите** – Огромен број терористички организации имаат првенствено политички, а не религиозни цели, на пример контрола на територија, рушење режим, промена на политички поредок, економски интереси и др. Религијата се користи како идеолошка маска за да се прикријат овие реални мотиви²⁰.
2. Кои примери укажуваат дека религијата се користи повеќе како изговор отколку како вистинска мотивација за насилство?
- **Ал-Каеда и Исис** – Иако користат религиозни реторички, анализите на експерти покажуваат дека врвното раководство донесува одлуки врз основа на политички стратешки интереси (контрола на територии, ресурси, моќ), а не духовни мотиви. Религијата служи за легитимирање на борбата и покорување на локалното население. Голем дел од регрутите често имаат мало религиозно знаење, што сугерира дека мотивацијата не е теолошка. Овие организации ја приспособуваат верската реторика според геополитичките цели, што укажува дека религијата е инструмент, а не емотивен мотив²¹.
 - **Северна Ирска (ИРА и лојалистички паравоени групи)** – Конфликтот традиционално се опишува како „католици против протестанти“, но главните причини биле политички статус, економска нееднаквост и национален идентитет. Верските ознаки биле симболи за различни национални групи, организациите не се бореле за теолошки цели (како религиозни реформи), туку за државност, автономија и политичка моќ.
 - **Војни кај некои „секти“ во Африка** – Во некои региони, вооружени групи користат религија како симболика, но се финансираат преку трговија со дијаманти, дрога, дрва, минерали. Ја користат религијата за да ги убедат

²⁰ Hafez, Mohammed. (2003). *Why Muslims Rebel*.

²¹ Aslan, Reza. (2009). *How to Win a Cosmic War*.

локалните заедници дека имаат „света мисија“. Практиките им се сосема спротивни на религиските норми (масовни злоупотреби, киднапирања, сексуално насилство). Тука е јасно дека материјалните интереси се двигател, а религијата „маска“.

1.4.2. Медиумска и политичка стигматизација

- Како медиумите ја прикажуваат врската меѓу религијата и тероризмот?
 - Медиумите играат огромна улога во тоа како јавноста ја разбира врската меѓу религијата и тероризмот. Често ова прикажување не е неутрално, зависно од политичкиот контекст, културните предрасуди и логиката на медиумската индустрија. Медиумите ја претставуваат религијата како главен фактор иако често е секундарен. Создаваат селективни наративи за различни групи, ја драматизираат и поедноставуваат комплексната реалност, вметнуваат стереотипи и јавна перцепција дека тероризмот е „религиски феномен“. Во суштина, медиумската логика често го претвора религиозниот аспект во симбол кој служи за да се објасни нешто што е многу посложено²².
 - Медиумите имаат тенденција да се концентрираат, во зависност од периодот, на одредени форми на тероризам. Зависноста на терористите од медиумите се докажува со еден од најпопуларните цитати на Волтер Леквер (1976): „Медиумите се најдобриот пријател на терористите. Самото дело на терористот е ништо: публицитетот е сè“²³.
- Кои политички дискурси придонесуваат за стигматизација на одредени верски заедници?
 - Политичките дискурси често имаат силно влијание врз тоа како јавноста ги перципира одредените верски заедници. Кога политичарите, владини

²² Said, Edward. (1997). *Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World*.

²³ Laqueur, W. (1976). „*The Futility of Terrorism*“.

институции или партиски групи користат пристрасни или поедноставени наративи, тие можат да создадат стигма, недоверба, па дури и општествена маргинализација. Ќе набројам некои дискурси што најмногу придонесуваат, а тоа се:

- **Безбедносен дискурс** – Овој дискурс претставува одредена религиозна група како потенцијална закана, извор на екстремизам, ризик за националната безбедност. Тоа особено се гледа во политички говори што ги изедначуваат муслиманите со тероризам, бегалците со безбедносни ризици, верските практики со радикализам. Цела религиозна заедница се перципира како „ризична“, иако огромното мнозинство нема врска со насилство.
- **Цивилизациски дискурс** – Овој наратив тврди дека светот е поделен на „либерални, модерни и демократи“ од една страна и „традиционални, уназадени и агресивни“ од друга страна и често се користи за да се тврди дека Западот и исламот се во судир. Религијата се сведува на непријателска култура, што води до ксенофобија и културен расизам.
- **Интерграциски и асимилациски дискурс** – Некои политичари тврдат дека одредени верски групи не се интегрираат, не ги делат нашите вредности, ја одбиваат модернизацијата. Овој дискурс ја стигматизира групата како проблематична, ретроградна или опасна за националната кохезија. Се создава слика дека тие граѓани се второкласни, а нивните религиски практики се сметаат за сомнителни или непожелни²⁴.
- **Популистички и националистички дискурс** – Популистичките партии често ја користат религијата како дел од националниот идентитет „ние“ и ја спротивставуваат на

²⁴ Laqueur, W. (1976). „*The Futility of Terrorism*“.

религијата на малцинствата „тие“. Типични пораки: „Тие ја загрозуваат нашата традиција“, „Ние мора да ја одбраниме нашата религија“, „Нашата земја е христијанска/секуларна, а Тие не припаѓаат тука.“ Верските малцинства се претставуваат како туѓи и опасни за Вистинскиот народ.

- **Антимиграциски дискурс** – Кога религијата (особено исламот) се поврзува со миграција, политичарите често тврдат дека религијата на мигрантите е несоодветна со локалните вредности, нивните културни практики се закана, мигрантите носат криминал или радикализам. Овој дискурс ги меша етничките, културните и религиските фактори во една негативна целина.
- **Селективен секуларизам** – Некои политичари повикуваат на „одбрана на секуларноста“ само кога станува збор за изградба на џамии, облеку носени од муслиманки (хиџаб), одредени обичаи на малцинствата, но истовремено толерираат или охрабруваат верски симболи од мнозинската религија (крстови, празници, верски ритуали). Секуларноста станува инструмент за исклучување, а не за еднаквост.

1.4.3. Социјални импликации

- Какви последици има стигматизацијата на религијата врз меѓурелигиските односи?
 - Стигматизацијата на религијата претставува процес на припишување негативни карактеристики и генерализации на одредена верска заедница. Овој процес има сериозни последици врз квалитетот на меѓурелигиските односи и влијае врз социјалната кохезија. Најпрво, стигматизацијата доведува до намалување на меѓурелигиската доверба, бидејќи верските групи се перципираат низ призмата на страв и несигурност. Како што

- истакнува Саид, стереотипизацијата создава поедноставени и изопачени претстави кои го нарушуваат разбирањето меѓу заедниците²⁵.
- Негативните дискурси создаваат поларизација, зацврстувајќи ги границите меѓу „ние“ и „тие“. Овој процес е опишан од Мамдани, кој укажува дека политичките и медиумските наративи често ја конструираат различноста како закана, што доведува до поголема социјална дистанца²⁶.
 - Стигматизацијата доведува до маргинализација и повлекување на стигматизираната група, што дополнително ги ограничува интеракциите и создава услови за изолација. Модоод нагласува дека оваа изолација не секогаш произлегува од недостиг на желба за интеграција, туку често од систематска стигма и нерамноправен третман²⁷.
 - Конечно, стигмата може да поттикне радикализирачки процеси кај мал дел од заедницата, кога чувството на неправда и исклученост создава подлога за екстремни интерпретации. Според Хафез, дискриминацијата и стигмата можат да функционираат како фактори што ја олеснуваат радикализацијата, што дополнително ги нарушува меѓурелигиските односи²⁸.
 - Како резултат, стигматизацијата не влијае само врз таргетираната група, туку врз целокупната општествена кохезија, создавајќи циклус на недоверба, изолација и конфликти.
- Дали стигматизацијата влијае врз социјалната поларизација и довербата во институциите?
 - Стигматизацијата на одредени верски или културни групи директно придонесува за социјална поларизација, зашто создава јасни симболички граници меѓу „домашната“ и „туѓата“ група. Како што укажува Водак,

²⁵ Said, E. W. (1997). *Covering Islam: How the media and the experts determine how we see the rest of the world* (Rev. ed). Vintage Books.

²⁶ Mamdani, M. (2004). *Good Muslim, bad Muslim: America, the Cold War, and the roots of terror*. Three Leaves Press.

²⁷ Modood, T. (2013). *Multiculturalism: A civic idea* (2nd ed). Polity Press.

²⁸ Hafez, M. M. (2003). *Why Muslims rebel: Repression and resistance in the Islamic world*. Lynne Rienner Publishers.

дискурсите на страв и исклучување ја засилуваат логиката на спротивставеност, што доведува до зацврстување на групниот идентитет и намалување на подготвеноста за меѓусебна интеракција. На овој начин, стигматизацијата го фрагментира општеството и го зголемува ризикот од меѓугрупни конфликти²⁹.

- Истовремено, стигматизацијата негативно влијае врз довербата во институциите, особено кога институционалните практики или политики ја репродуцираат или толерираат стигмата. Според Цесари, групите кои се чувствуваат неправедно таргетирани од безбедносни политики, медиумски дискурси или образовни институции развиваат перцепција дека државата не ги штити нивните права. Ова води до намалена легитимност на институциите и отежната соработка со нив³⁰.
- Дополнително, кога институциите се гледаат како неправедни или пристрасни, се зголемува чувството на политичка и социјална исклученост. Мамдани посочува дека ваквата недоверба може да создаде услови за паралелни социјални структури и повлекување на заедниците од јавниот простор, што дополнително ја продлабочува поларизацијата. Оттука, стигматизацијата ја нарушува не само меѓугрупната кохезија, туку и основната поврзаност меѓу граѓаните и институциите, што е клучен елемент за стабилно и демократско општество³¹.

1.4.4. Превентивна димензија

- Како религиозните заедници можат да придонесат во превенција на насилен екстремизам?
 - Религиозните заедници имаат значајна превентивна улога во спречувањето на насилниот екстремизам, бидејќи поседуваат морален

²⁹ Wodak, R. (2021). *The politics of fear: The shameless normalization of far-right discourse (2nd ed.)*. SAGE Publications.

³⁰ Cesari, J. (2013). *Why the West fears Islam: An exploration of Muslims in liberal democracies*. Palgrave Macmillan.

³¹ Mamdani, M. (2004). *Good Muslim, bad Muslim: America, the Cold War, and the roots of terror*. Three Leaves Press.

- авторитет, силни социјални мрежи и непосреден пристап до верниците и локалните заедници. Според Appleby, религијата може да има „амбивалентна“ природа, да поттикне или намали насилство, но кога се ангажира конструктивно, таа станува клучен ресурс за мир и превенција³².
- Првенствено, религиозните заедници можат да дејствуваат преку промоција на алтернативни интерпретации на верските учења кои се спротивставуваат на радикалните и екстремистички толкувања. Како што истакнува Juergensmeyer, екстремистите често злоупотребуваат религиозни симболи и текстови, па затоа јавната теолошка осуда и деконструкцијата на таквите наративи претставуваат основен превентивен механизам³³.
 - Религиозните институции се важен фактор во рано препознавање на ризични појави. Преку нивниот секојдневен контакт со верниците, тие можат да идентификуваат промени во однесување, социјална изолација или интернализација на екстремистички идеи. Ова овозможува иницирање рани интервенции засновани на дијалог, советување и поддршка³⁴.
 - Религиозните заедници придонесуваат кон јакнење на социјалната кохезија, обезбедувајќи простори за меѓурелигиски дијалог, младински активности и градење мостови помеѓу различните културни или етнички групи. Таквите активности го намалуваат чувството на маргинализација кое, според Hafez и Mullins, често претставува основа за радикализација³⁵.
 - Конечно, преку својата јавна улога, лидерите на религиозни заедници можат да промовираат ненасилни модели на решавање конфликти, да осудуваат насилство и да го пренесуваат моралниот став дека

³² Appleby, R. S. (2000). *The ambivalence of the sacred: Religion, violence, and reconciliation*. Rowman & Littlefield.

³³ Juergensmeyer, M. (2017). *Terror in the mind of God: The global rise of religious violence (5th ed.)*. University of California Press.

³⁴ Hoffman, B., & Rosenau, W. (2019). *Religious ideology and violent extremism: New perspectives on understanding radicalization*. RAND Corporation.

³⁵ Hafez, M. M., & Mullins, C. (2015). The radicalization puzzle: A theoretical synthesis of empirical approaches to homegrown extremism. *Studies in Conflict & Terrorism*.

екстремизмот е во спротивност со фундаменталните етички и духовни вредности на религијата. Со тоа, тие не само што ја спречуваат радикализацијата туку и ја зајакнуваат довербата на заедницата во доминантните општествени институции.

- Кои добри практики од меѓународен и регионален контекст постојат за намалување на стигматизацијата?
 - Во последните две децении, многубројни меѓународни и регионални иницијативи се насочени кон намалување на стигматизацијата врз верски и етнички заедници, со цел зајакнување на социјалната кохезија и превенцијата од екстремизам. Добри практики произлегуваат од институции како Обединетите Нации, Советот на Европа, Европската Унија и Организацијата за безбедност и соработка во Европа (ОБСЕ), кои развиле конкретни програми, рамки и препораки.
 - Една од најзначајните меѓународни практики е Планот за акција на ООН за спречување насилен екстремизам, кој ја истакнува потребата од политики засновани на човекови права и спротивставување на стигматизацијата преку едукација, дијалог и инклузивни наративи. Преку овој документ, ООН промовира мултиперспективен пристап кој ги вклучува локалните заедници, верските лидери и институциите во создавање позитивни општествени наративи³⁶.
 - На европско ниво, Советот на Европа спроведува долгорочни програми за интеркултурен дијалог и почитување на разликостите. „White Paper on Intercultural Dialogue“ развива модел на образование и јавни политики кои ја намалуваат стигмата преку промоција на отворени општества, критичка медиумска писменост и заемно признавање. Во истиот дух, Европската комисија преку иницијативите за социјална интеграција и борба против расизам ги нагласува потребите за недискриминаторски

³⁶ United Nations. (2016). *Plan of action to prevent violent extremism*. United Nations.

- политики, транспарентни институции и механизми за отчетност, со цел враќање на довербата кај маргинализираните заедници³⁷.
- Регионалните практики, предводени од ОБСЕ/ОДИХР, вклучуваат развивање на „Guidelines for Addressing Hate Crime“ и програми за работа со заедници на локално ниво. Овие програми се фокусираат на градење партнерства меѓу институциите и религиозните заедници, обука на полицијата за недискриминаторни практики, како и собирање точни податоци за говор на омраза и дискриминација³⁸.
 - Во Западен Балкан, добри регионални примери се иницијативите за меѓурелигиски дијалог, како што се програмите поддржани од UNESCO и UNDP, кои се насочени кон градење доверба меѓу верските заедници, едукација за младите и заеднички јавни активности кои ја демонстрираат соработката меѓу различни групи. Овие иницијативи покажуваат дека локалното лидерство и партнерствата со општините се клучни за долгорочна превенција на стигматизацијата³⁹.
 - Овие добри практики покажуваат дека намалувањето на стигмата бара мултислоевит пристап кој комбинира образование, институционална транспарентност, вклучување на заедниците и јакнење на позитивните меѓугрупни односи. Со тоа се создава одржлива рамка за јакнење на социјалната кохезија и намалување на ризиците од социјална поларизација.

Посебни цели

- Разграничување на концептите религија, тероризам и радикализација, за да се утврди нивната вистинска меѓусебна поврзаност.
- Анализа на историски и современи примери на идеолошка злоупотреба на религијата за оправдување на терористички акти.

³⁷ Council of Europe. (2008). *White paper on intercultural dialogue: Living Together as equals in dignity*. Council of Europe Publishing.

³⁸ ODIHR. (2018). *Hate crime data collection and monitoring-Guidelins for practitioners*. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights.

³⁹ UNESCO & UNDP. (2018). *Intercultural dialogue and preventing violent extremism: Policy approaches and community initiatives*. UNESCO Publishing.

- Улогата на медиумите и нивниот дискурс во создавање или намалување на стигмата кон религиозните заедници.
- Општествените последици од стигматизацијата врз меѓурелигискиот соживот и општествената интеграција.
- Анализа дали стигматизацијата може да ја поттикне радикализацијата, особено кај младите и маргинализираните групи.
- Мерки и препораки за политики, образовни програми и медиумски практики што би помогнале во превенцијата на радикализацијата и намалување на стигмата.
- Развивање теоретски и применлив модел за разбирање на односот помеѓу религијата, тероризмот и стигматизацијата, применлив и во национален и во меѓународен контекст.

Врз основа на овие општи и посебни цели, задачите се следните:

- Да се утврди теоретската поврзаност помеѓу концептите тероризам, радикализација, религија и стигматизација.
- Да се анализира постојната научна литература и дебати за улогата на религијата во процесите на тероризам и насилен екстремизам.
- Да се истражи разликата помеѓу религијата како вредносен систем и религијата како инструмент за идеолошка злоупотреба.
- Да се направи компаративна анализа на историски и современи примери каде што религијата била злоупотребена за политички и насилни цели.
- Да се испита улогата на медиумите и јавниот дискурс во процесите на стигматизација на одредени религии.
- Да се анализираат последиците од стигматизацијата врз општествената кохезија, меѓу религиските односи и ризикот од радикализација.
- Да се спроведе емпириско истражување (анкети, интервјуа) за да се идентификуваат ставовите на јавноста и религиозните заедници во врска со поврзаноста меѓу религијата и тероризмот.

- Да се идентификуваат добри практики и модели за справување со радикализацијата без стигматизирање на религијата.
- Да се понудат препораки за политики, образовни програми и медиумско известување кои ќе ја намалат стигматизацијата и ќе придонесат за зголемување на општествената отпорност кон екстремизмот.
- Да се извлечат заклучни согледувања и да се потврди или отфрли главната хипотеза преку синтеза на теоретските и емпириските наоди.

1.5. Дефинирање на основните поими

⇒ Тероризам

Тероризмот, во суштина, претставува криминална повреда на речиси секој национален и/или меѓународен правен кодекс⁴⁰.

Тероризмот е термин кој нема една конкретна дефиниција и ова е потврдено од страна на авторите Едвин Бакер и Жанин де Рој ван Зуијдевајн, кои го нагласуваат субјективниот и политички чувствителен карактер на тероризмот, тврдејќи дека неговото дефинирање е тешко поради неговата еволутивна природа и влијание врз општеството⁴¹. Сепак, за потребите на овој труд ќе ја разгледаме дефиницијата на проф. Алекс П. Шмид, според кој „тероризмот е метод на повторувачко насилно дејствување што предизвикува вознемиреност, кој го користат (полу) тајни поединци, групи или државни актери, од идиосинкратични, криминални или политички причини, при што – за разлика од атентатот – директните цели на насилството не се главните цели“⁴².

⁴⁰ Милошевска Тања, *Глобален тероризам*, Филозофски факултет, Скопје, 2018 година, стр. 11.

⁴¹ Edwin Bakker, Jeanine de Roy van Zuijdewijn (2022), „*Definition and nature of terrorism*“, Amsterdam University Press, достапно на: [Definition and nature of terrorism \(Chapter 1\) - Terrorism and Counterterrorism Studies](#)

⁴² Alex P. Schmid (2023), „*Defining Terrorism*“, ICCT Report, достапно на: [Schmidt - Defining Terrorism 1.pdf](#)

⇒ **Радикализација**

Во согласност со толкувањето на македонскиот речник, радикализацијата значи дека нешто „излегува од контрола“⁴³, односно претставува еден вид пречекорување на границите кои може да бидат културолошки, политички, социјални и сл. Во контекст на тероризмот, процесот на радикализација значи прифаќање нови сфаќања во политичка и/или религиозна смисла како еден вид оправдување за делата кои терористите ги реализираат. За самите идеи и сфаќања, тоа се погледи кои неретко вклучуваат насилство и екстремни убедувања.

⇒ **Стигма**

Ервинг Гофман – во класичната социолошка студија *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, Гофман ја дефинира стигмата како: „Атрибут кој е длабоко дискредитирачки, кој го трансформира поединецот од целосна и нормална личност во обележан и дискредитиран“⁴⁴.

Јо П. Линк и Брус Г. Филан даваат поразвиена дефиниција на стигмата, нагласувајќи дека: „Стигмата постои кога етикетирањето, стереотипизирањето, раздвојувањето, губењето на статус и дискриминацијата коегзистираат во рамка на моќ која им овозможува на тие процеси да се развиваат“⁴⁵.

Американска психолошка асоцијација – стигмата се дефинира како: „Општествено неприфаќање или дискриминација на поединци или групи врз основа на карактеристики кои ги издвојуваат од доминантната општествена норма“⁴⁶.

⁴³ Дигитален речник на македонски јазик (2025), „Радикализација“, достапно на: [радикализација–резултатидпребарување | Дигиталенречникнамакедонскиотјазик](#)

⁴⁴ Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

⁴⁵ Link, B. G., & Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing Stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363–385.

⁴⁶ American Psychological Association (2020). *APA Dictionary of Psychology*. Washington, DC: APA.

⇒ Стигматизација на религијата во контекст на тероризмот

Стигматизацијата на религијата претставува процес во кој цели верски заедници или нивните припадници се перципираат, етикетаат и третираат како потенцијални извори на насилство или тероризам, врз основа на индивидуални акти на екстремизам извршени во име на религијата. Таа стигматизација често се јавува преку генерализирање, стереотипизација и дискриминација, што резултира со социјална маргинализација, губење доверба и нарушување на меѓурелигиските односи.

⇒ Религија

Според Émile Durkheim (1912/1995), „Религијата е единствен систем на верувања и практики поврзани со светите нешта... кои ги обединуваат сите оние што се придржуваат до нив во една морална заедница наречена црква“⁴⁷.

Max Weber (1922/1993) ја дефинира „Религијата како збир на мотивирачки ориентации поврзани со поимите за светото, кои влијаат врз економското, политичкото и социјалното однесување“⁴⁸.

Ninian Smart (1998) Религијата ја разгледува преку седум димензии: доктринална, митолошка, етичка, ритуална, социјална, искуствена и материјална⁴⁹.

1.6. Основна хипотетичка рамка

Општата хипотеза во ова истражување е следната: Стигматизацијата на религијата во контекст на тероризмот претставува резултат на идеолошка злоупотреба, при што религијата често се користи како изговор или средство за оправдување на насилни дејства, а не како нивна вистинска причина; оваа стигма има сериозни општествени импликации, вклучувајќи дискриминација, поларизација и нарушување на социјалната кохезија.

⁴⁷ Durkheim, É. (1995 [1912]). *The Elementary Forms of Religious Life*. New York: Free Press.

⁴⁸ Weber, M. (1993 [1922]). *The Sociology of Religion*. Boston: Beacon Press.

⁴⁹ Smart, N. (1998). *The World's Religions*. Cambridge: Cambridge University Press.

Помошни хипотези:

1. **Идеолошка злоупотреба** – Терористичките организации ја злоупотребуваат религијата како средство за мобилизација и легитимирање на своите политички и идеолошки цели, а не како суштинска мотивација за насилство.
2. **Медиумска и политичка стигматизација** – Медиумите и политичките актери често ја поедноставуваат врската меѓу религијата и тероризмот, создавајќи стереотипи кои ја поттикнуваат јавната стигма кон одредени верски заедници.
3. **Социјални импликации** – Стигматизацијата на религијата води до пораст на дискриминација, недоверба и социјална поларизација, што ги поткопува меѓурелигискиот дијалог и социјалната кохезија.
4. **Превентивна димензија** – Вклучувањето на религиозните заедници во политики за превенција на насилен екстремизам може да придонесе кон деконструкција на стигмата и зајакнување на општествената отпорност.

1.7. Научна и општествена оправданост

Научната оправданост за ова истражување произлегува од потребата за критичка елаборација на начините на кои одредени религии, особено исламот, се претставуваат и доживуваат низ призма на сомнеж, ризик и закана. Истражувањето има потенцијал да ги продлабочи разбирањата за тоа како терминот „тероризам“ се политизира и селективно се применува, а со тоа и како се продуцира стигма врз религиозни заедници кои често немаат никаква директна поврзаност со насилни чинители.

Темата Стигматизација на религијата во контекст на тероризмот претставува значајно истражувачко поле кое бара интердисциплинарен пристап, особено во услови на зголемена глобална несигурност, политичка поларизација и медиумска манипулација. Иако постојат одредени истражувања на глобално ниво кои се занимаваат со поврзаноста помеѓу религијата и тероризмот, во Р.С Македонија речиси и да нема систематски анализи кои се фокусираат на феноменот на

религиозна стигматизација како последица од безбедносниот дискурс за тероризмот.

Општествената оправданост е поради видливите последици од религиозната стигматизација во јавниот дискурс и секојдневниот живот. Неправедното поврзување на религијата со тероризмот може да доведе до дискриминација, маргинализација, ограничување на правата и дури и социјална изолација на цели заедници. Овие состојби не само што ја загрозуваат социјалната кохезија туку можат да создадат погодна почва за нови облици на радикализација.

Овој труд може да помогне во процес да се иницираат поинформирани јавни и политички дебати, кои ќе бидат насочени кон намалување на предрасудите и промовирање интеркултурен дијалог, со што директно ќе придонесе кон изградбата на поинклузивно, демократско и правично општество.

1.8. Методи и техники на истражување

Со цел обезбедување релевантни податоци за потребите на ова истражување, ќе употребувам неколку научноистражувачки методи и тоа:

- **Квалитативна методологија** – овој истражувачки метод ќе биде воглавно насочен кон текстуална анализа на веќе постоечка стручна литература, поконкретно на теми како што се религија и тероризам, насилен екстремизам, радикализација;
- **Квантитативна методологија** – таа се состои од неколку аспекти, и тоа: анализа на статистички податоци, резултати од наоди, анкети, тестирања и други видови нумерички податоци кои се релевантни за ова истражување;
- **Компарација** – по прибирање на соодветните квалитативни и квантитативни податоци, тие треба меѓусебно да се споредат и анализираат за да се дојде до одговор на веќе поставените хипотези;
- **Студии на случај** – овој метод претставува длабински истражувачки пристап кој овозможува темелна анализа на еден внимателно одбран пример, со цел да се истражат комплексните релации и специфики на феноменот во неговиот природен и социјален контекст. Методологијата на

студијата на случај се заснова на мултиметодолошки пристап, вклучувајќи квалитативни и квантитативни техники за прибирање релевантни податоци, со цел генерирање подлабоки сознанија кои може да бидат применливи и во поширок контекст.

2. Тероризам

Тероризмот како појава е присутен во човечката историја со векови, дури и пред терминот да биде формулиран. Во античките цивилизации, акти на насилство често се користеле како средство за постигнување политички цели, застрашување на населението или одмазда против владејачките структури. Феноменот на тероризмот, иако не бил систематизиран како современата практика, се појавува низ различни култури и историски периоди. Во некои случаи, терористичките акции служеле за заштита на интересите на заедницата, додека во други тие биле средство на малцинствата за изразување незадоволство и мобилизација против угнетување⁵⁰.

Еден од најраните документирани случаи на тероризам е поврзан со античките еврејски и хасмонејски конфликти, каде што радикални групи користеле насилство за да постигнат политички и религиозни цели. Акциите често имале цел да го застрасат населението и да ги демонстрираат своите намери за промена на власта или општествениот ред. Слични појави се забележуваат и во Римската Империја, каде што политичките убиства и заговорите биле дел од секојдневната политика и борба за моќ⁵¹.

Со доаѓањето на средниот век, тероризмот се развива во повеќе организирани форми. Најпознати се Активностите на асасините во Блискиот Исток, познати како Низари, кои дејствувале во периодот од 11 до 13 век. Овие групи користеле стратегиско убиство, заплашување и киднапирања како средство за политичко влијание. Акциите биле внимателно планирани и имале за цел да испратат порака, како до владејачите така и до населението, при што стравот станувал инструмент на политичката стратегија⁵².

⁵⁰ Bruce Hoffman, *Inside Terrorism*, Columbia University Press, 2006, стр. 37-45.

⁵¹ Walter Laqueur, *A History of Terrorism*, Transaction Publishers, 2001, стр. 72-80.

⁵² Farhad Daftary, *The Assassin Legends*, I.B. Tauris, 1994.

Во Европа, тероризмот почнува да се поврзува со радикални идеолошки движења во 18 и 19 век. Француската револуција го вовеле теророт како државна стратегија, кога националните институции користеле масовно насилство за одржување на редот и контрола врз населението. Репресивните мерки, јавните егзекуции и систематското уништување на противниците станале основа на концептот на „државен терор“. Во овој период, тероризмот се смета како легитимен инструмент на државата за одржување на власта, но истовремено се појавува и како протест против државната репресија⁵³.

Во текот на 19 век, тероризмот се еволуира во повеќе форми, вклучувајќи радикални политички организации, анархистички движења и револуционерни групи. Групи како руската „Народна волја“ прибегнувале кон насилни акции за убиство на политички лидери, со цел да ги принудат властите на промени. Тие ја користеле терористичката акција како средство за мобилизација на населението и како демонстрација на моќ против апсолутната државна власт. Слични движења се појавуваат и во другите делови на Европа, каде што радикални анархисти, социјалисти и националноослободителни групи користеле насилство за постигнување цели кои не можело да се реализираат преку легитимни институции⁵⁴.

Историјата на тероризмот укажува на тоа дека насилството и стравот секогаш биле дел од политичката стратегија. Акциите имале не само физичко влијание врз жртвите туку и психолошко влијание врз целата заедница. Целта не била само елиминирање на противникот, туку и создавање чувство на неизвесност, страв и паника, што го олеснувало постигнувањето на политичките или идеолошките цели⁵⁵.

Развојот на тероризмот во 19 век покажува дека тој се поврзува со социјални промени, индустриски револуции и пораст на политичката свест. Како што општествата станувале поорганизирани, а политичките структури

⁵³ David Andress, *The Terror: The Merciless War for Freedom in Revolutionary France*, 2005.

⁵⁴ Richard Pipes, *Russia Under the Old Regime*, Penguin Books, 1995.

⁵⁵ Alex P. Schmid, *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, 2011.

поцентрализирани, радикалните групи користеле тероризам како средство за изразување незадоволство и мобилизација на јавноста. Тероризмот станал реакција на институционални неправди, политички угнетувања и социјални неправди, при што насилството се користело како последно средство за постигнување промени.

Исто така, историскиот тероризам укажува на важноста на медиумите и јавниот глас. Дури и во периодот пред современите технологии, терористите ја користеле јавната комуникација за да ги шират своите пораки. Објавувањето напади, јавните егзекуции или насилните акции служеле како инструмент за влијание врз општествената свест и создавање симболичко значење на акциите. Стравот и несигурноста биле главните алатки за контрола и мобилизација.

Како заклучок, периодот од античкиот свет до 19 век покажува дека тероризмот секогаш е комбинација на насилство, идеологија и стратегија. Историјата учи дека тероризмот е реакција на неправда и средство за постигнување цели кои не може да се реализираат преку легитимни институции. За да се разбере современиот тероризам, неопходно е да се знаат неговото историско потекло, начинот на кој се користел стравот како инструмент и значењето на идеологијата и јавната перцепција.

Современиот тероризам се одликува со глобална димензија и комплексна структура, која го комбинира традиционалното насилство со модерни технологии, медиуми и стратегии за регрутација. Од средината на 20 век до денес, терористичките организации се развиваат од локални и национални движења кон мрежи со меѓународно влијание, способни да дејствуваат во повеќе држави истовремено. Развојот на комуникациските технологии, особено интернетот и социјалните медиуми, значително ги зголемува можностите на терористите да шират пропаганда, да регрутираат членови и да координираат операции на глобално ниво⁵⁶.

⁵⁶ Martha Crenshaw. (2011). *Explaining Terrorism*, Routledge.

Најпознатиот пример за современ тероризам е организацијата ал-Каеда, основана од страна на Осама бин Ладен во крајот на 1980-тите. Ал-Каеда комбинира верски и политички мотиви, користејќи насилство како средство за постигнување глобално влијание и мобилизација на муслиманското население против, според нивната идеологија, неправедни западни системи. Нападите од 11 септември 2001 година претставуваат класичен пример за тоа како терористичка акција може да има големо симболичко и психолошко влијание, влијаејќи не само на директните жртви, туку и на целата глобална јавност⁵⁷.

Покрај ал-Каеда, во 21 век се појавуваат и други религиозно мотивирани организации, како што е Исламската Држава (ИСИС), која користи тероризам за воспоставување „калифат“ и мобилизација на следбеници низ светот. ИСИС се одликува со интензивна пропагандна кампања, користење социјални медиуми и дигитални платформи, како и со прецизно планирани акции кои комбинираат физичко насилство со психолошко влијание врз јавноста. Тие создаваат културен и симболичен наратив кој ги оправдува нивната идеологија и насилните акции, додека истовремено регрутираат нови членови преку глобални мрежи⁵⁸.

Современите терористички организации функционираат како мрежи, а не како централизирани структури. Децентрализацијата им овозможува да бидат отпорни на традиционалните безбедносни мерки, бидејќи акциите може да се планираат и извршуваат од различни локации со минимална комуникација. Овој модел ја менува природата на тероризмот, кој станува потешко откриен, предвидлив и спречлив. Додека раните форми на тероризам барале физичка инфраструктура и организациска структура, модерните мрежи се динамични и флексибилни, што овозможува глобално влијание со ограничени ресурси⁵⁹.

Идеологијата останува клучен фактор во современиот тероризам. Терористичките групи користат наративи кои ја оправдуваат насилната акција како морално или религиозно неопходна. Тие создаваат митови за неправди врз

⁵⁷ Lawrence Wright. (2006). *The Looming Tower: Al-Qaeda and the Road to 9/11*.

⁵⁸ Daniel Byman. (2015). *Al Qaeda, the Islamic State, and the Global Jihadist Movement*.

⁵⁹ Marc Sageman. (2008). *Leaderless Jihad*, University of Pennsylvania Press.

нивниот народ или религиозна заедница, а насилството го прикажуваат како одбрана на верата или идеологијата. Овој наратив овозможува мобилизација на следбениците и создавање чувство на колективна идентификација, што ги зајакнува нивната лојалност и мотивација за учество во насилни акции⁶⁰.

Психолошките аспекти на тероризмот се особено значајни за разбирање на неговата привлечност. Истражувањата покажуваат дека радикализацијата често започнува со чувство на маргинализација, неправда или незадоволство од општеството. Терористичките организации користат социјални групи, идеолошки пропаганди и психолошки притисоци за да ги привлечат луѓето кои бараат чувство на значење, моќ или заштита на својата заедница. Психолошката манипулација и социјалната индоктринација се клучни за создавање следбеници кои се подготвени да извршуваат насилство во име на групата⁶¹.

Финансирањето на современиот тероризам е сложено и разновидно. Терористичките групи користат легални и нелегални методи за прибирање средства, вклучувајќи приватни донации, криумчарење, перење пари и продажба на ресурси од окупираните територии. Ефикасното финансирање овозможува одржување на организациската структура, регрутација, пропаганда и извршување операции. Разбирањето на овие механизми е клучно за развој на ефективни контратерористички стратегии и превенција на глобални терористички закани⁶².

Современите технологии и медиуми имаат централна улога во модерниот тероризам. Дигиталните платформи им овозможуваат на терористите да шират пропаганда, да регрутираат членови, да координираат акции и да создаваат симболично влијание на глобално ниво. Интернетот ја олеснува комуникацијата меѓу различни клетки на организацијата и обезбедува непречено ширење на наративи кои ги легитимираат насилните акции. Контролата и мониторингот на

⁶⁰ Jessica Stern. (2003). *Terror in the Name of God*.

⁶¹ Clark McCauley & Sophia Moskalenko. (2011). *Friction: How Radicalization Happens*.

⁶² Thomas J. Biersteker & Sue E. Eckert. (2007). *Countering the Financing of Terrorism*.

дигиталните канали стануваат клучен елемент на контратерористичките стратегии⁶³.

Контратероризмот во современиот период комбинира законски, социјални и безбедносни мерки. Превенцијата на радикализацијата, образовни програми, интеграцијата на маргинализираните групи и надзорот на дигиталните активности се дел од современите стратегии за намалување на ризикот. Додека безбедносните мерки се неопходни за спречување терористички акции, важно е да се одржи балансот со човековите права, за да не се создадат дополнителна радикализација и отпор кон општеството⁶⁴.

Современиот тероризам има комплексно влијание врз политичките, економските и социјалните структури. Тој создава чувство на несигурност, предизвикува промени во правните системи и ја менува културната клима. Долгорочното влијание на тероризмот се мери не само преку директните последици од нападите туку и преку промени во општествената свест, јавната политика и глобалната безбедност. Како глобален феномен комбинира насилство, идеологија, психологија, технологии и пропаганда. Разбирањето на современиот тероризам бара холистички и интердисциплинарен пристап, кој ги интегрира историските, политичките, психолошките, социјалните и технолошките аспекти. Само преку таков пристап е можно да се развијат ефективни стратегии за превенција, контрола и намалување на влијанието на тероризмот врз глобалната заедница.

Дополнително, современиот тероризам не може да се анализира изолирано од процесите на глобализација. Зголемената поврзаност меѓу државите, слободниот проток на информации и луѓе, како и економската меѓузависност создаваат нови можности, но и нови ризици. Терористичките организации ги користат овие процеси за полесно движење, финансирање и ширење на своите активности. Глобализацијата, иако придонесува за развој и интеграција,

⁶³ Gabriel Weimann. (2015). *Terrorism in Cyberspace*.

⁶⁴ United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2018). *Handbook on Counter-Terrorism*.

истовремено создава и услови за ширење асиметрични закани како што е тероризмот.

Во овој контекст, важна улога има и меѓународната соработка. Државите се принудени да соработуваат преку размена на информации, заеднички безбедносни операции и усогласување на законските рамки. Меѓународните организации, како Обединетите нации и регионалните безбедносни структури, играат значајна улога во координацијата на напорите за спречување на тероризмот. Без ваква координација, борбата против тероризмот би била значително потешка, бидејќи терористичките мрежи не се ограничени со национални граници.

Понатаму, значаен аспект претставува и улогата на образованието и културниот дијалог. Превенцијата на радикализацијата не може да се постигне само со безбедносни мерки, туку и преку промовирање толеранција, разбирање и критичко размислување. Образовните институции и медиумите имаат одговорност да придонесат кон градење општество кое е отпорно на екстремистички идеологии. Културниот дијалог меѓу различни заедници може да помогне во намалување на предрасудите и конфликтите кои често служат како основа за радикализација.

Исто така, треба да се нагласи дека тероризмот има значајно економско влијание. Нападите може да доведат до намалување на инвестициите, пад на туризмот и зголемени трошоци за безбедност. Државите се принудени да инвестираат значителни ресурси во безбедносни системи, што може да влијае врз економскиот развој. Овие економски последици дополнително ја нагласуваат потребата од превентивни мерки и долгорочни стратегии за справување со тероризмот.

На крајот, може да се заклучи дека тероризмот е динамичен и комплексен феномен кој постојано се трансформира во зависност од општествените, политичките и технолошките промени. Неговото разбирање бара постојано истражување и адаптација на стратегиите за справување. Само преку комбинација на безбедносни мерки, социјални политики, образование и меѓународна соработка

е можно да се намали неговото влијание и да се обезбедат стабилност и безбедност во современиот свет.

Покрај сите претходно наведени аспекти, важно е да се разгледа и улогата на државата во контекст на тероризмот, не само како жртва, туку и како потенцијален актер. Во одредени историски периоди, државите користеле тактики кои наликуваат на тероризам со цел да воспостават контрола, да ги заплашат противниците или да ја одржат својата власт. Овој феномен често се дефинира како „државен тероризам“ и претставува контроверзна тема во академските и политичките кругови. Државниот тероризам ги поставува прашањата за легитимноста на насилството и границите на државната моќ, особено во ситуации кога безбедноста се користи како оправдување за ограничување на основните човекови права.

Дополнително, современите истражувања укажуваат на тоа дека тероризмот често е поврзан со процесите на идентитет и припадност. Во мултикултурни општества, чувството на исклученост или дискриминација може да создаде услови за радикализација. Индивидуите кои не се чувствуваат прифатени во општеството понекогаш се свртуваат кон екстремистички идеологии кои им нудат чувство на припадност, цел и значење. Овој аспект покажува дека борбата против тероризмот не е само безбедносен предизвик, туку и социјален и културен процес кој бара долгорочни стратегии за интеграција и еднаквост.

Еден од современите предизвици е појавата на т.н. „самостојни напаѓачи“ или „lone wolf“ терористи. Овие индивидуи дејствуваат независно од организирани групи, но често се инспирирани од екстремистички идеологии кои ги наоѓаат на интернет или преку други медиуми. Овој тип на тероризам е особено тежок за превенција, бидејќи не постои јасна организациска структура која може да се следи или неутрализира. Самостојните напаѓачи претставуваат нова фаза во еволуцијата на тероризмот, каде што индивидуалната радикализација станува подеднакво опасна како и организираниот екстремизам.

Понатаму, важно е да се спомене и улогата на технологијата во иднината на тероризмот. Развојот на вештачката интелигенција, дроновите, криптовалутите и енкриптираните комуникации отвора нови можности, но и нови ризици. Терористичките организации можат да ги користат овие технологии за подобрување на своите операции, прикривање на комуникацијата и финансирање. Ова ја отежнува работата на безбедносните служби и бара постојано унапредување на методите за следење и превенција.

Еден значаен аспект е и медиумската покриеност на терористичките напади. Масовните медиуми играат двојна улога – од една страна, информираат, но, од друга страна, можат несвесно да придонесат за ширење страв и паника, што е една од главните цели на тероризмот. Поради тоа, се поставува прашањето за етичката одговорност на медиумите и начинот на известување за ваквите настани. Балансираното и одговорно информирање може да помогне во намалување на психолошкото влијание на тероризмот врз општеството.

Исто така, правниот аспект на тероризмот е од суштинско значење. Различни држави имаат различни дефиниции за тероризам, што може да создаде проблеми во меѓународната соработка. Недостатокот на унифицирана дефиниција понекогаш се користи за политички цели, при што одредени групи се означуваат како терористички, додека други се сметаат за борци за слобода. Оваа дихотомија ја комплицира борбата против тероризмот и ја нагласува потребата од јасни и објективни критериуми на меѓународно ниво.

Во иднина, борбата против тероризмот ќе бара уште поголема координација меѓу државите, институциите и општеството во целина. Неопходно е да се развијат стратегии кои не само што ќе ги адресираат симптомите туку и корените на тероризмот, како што се сиромаштијата, политичката нестабилност, дискриминацијата и недостатокот на образование. Само преку сеопфатен пристап кој ги вклучува сите овие фактори може да се постигне долгорочно намалување на терористичките закани.

На крај од оваа глава, може да се заклучи дека тероризмот не е статичен феномен, туку динамичен процес кој постојано се менува и адаптира. Тој е резултат на сложена интеракција меѓу политички, социјални, економски и културни фактори. Разбирањето на овие фактори е клучно за развој на ефективни политики и стратегии кои ќе придонесат кон создавање побезбедно и постабилно општество.

3. Религија

Религијата како феномен е присутна во човечката историја уште од праисториските заедници, каде што почетоците на верувањата се поврзувале со природата, циклусите на годината, плодноста и смртта. Праисториските луѓе создале ритуали и обреди за да го објаснат непознатото, да обезбедат благосостојба и заштита од природните катастрофи. Овие рани форми на верување ги формирале темелите на колективната свест и социјалната организација⁶⁵, бидејќи заедничките ритуали го зацврстувале чувство на припадност и меѓусебна соработка⁶⁶. Постепено, овие практики се трансформирале во повеќе систематизирани верувања, создавајќи религиозни структури кои вклучувале митологии, култови и обреди, како што се забележуваат во античките цивилизации⁶⁷.

Во античкиот свет, религијата била неразделен дел од политиката, културата и етиката. Во Месопотамија, Египет и долината на реката Инд, религиозните практики ја регулирале секојдневната активност, од земјоделството до војските. Боговите и божиците биле вклучени во митови кои го објаснувале потеклото на светот, природните феномени и човековото однесување. Храмовите и светилиштата станале центри на моќ, каде што религиозните лидери ги контролирале образованоста, законите и социјалните норми, а религијата служела како средство за консолидирање на власта и за регулирање на општествените односи.

Хиндуизмот, како една од најстари религии на светот, се развил во долината на реката Инд околу 2000 година пр. н.е. Тој претставува комплексен систем на верувања, обреди и филозофии, кој го опфаќа концептот на карма, реинкарнација и духовен развој. Со текот на времето, хиндуизмот се трансформирал во разновиден религиозен комплекс, со голем број богови, обреди и традиции, кој ги обликувал културниот и социјалниот живот на населението во Индија⁶⁸. Будизмот, кој се

⁶⁵ Émile Durkheim. (1912). *The Elementary Forms of Religious Life*, Free Press.

⁶⁶ Mircea Eliade. (1957). *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*, Harcourt.

⁶⁷ Karen Armstrong, (1993). *A History of God*, Ballantine Books.

⁶⁸ Wendy Doniger. (2009). *The Hindus: An Alternative History*, Penguin Books.

појавил во 6 век пр. н.е. преку учењата на Гаутама Буда, претставува обид за трансформација на духовната свест, со фокус на надминување на страдањето и постигнување на просветлување. Иако будизмот произлегува од хиндуистичката култура, тој се развива во посебен религиозен систем, кој влијае на целиот источен дел на Азија и ги обликува филозофијата⁶⁹, етиката и социјалниот живот на своите следбеници. Практикувањето ритуали и медитација, следењето духовни учители и изучувањето свети текстови овозможуваат одржување на балансот меѓу материјалниот и духовниот свет и го поттикнуваат индивидуалниот развој на поединецот, додека колективните верски практики создаваат чувство на заедничка припадност.

Во меѓувреме, блискоисточните цивилизации создале системи на верувања кои довеле до појава на монотеистички религии. Еврејскиот народ го развил јудаизмот, религија која се базира на верување во еден Бог и на спроведување етички и морални закони како водечки принципи во животот⁷⁰. Јудаизмот ја поставил основата за христијанството, кое се појавува во 1 век од нашата ера како продлабочување и трансформација на јудејските учења преку животот и учењата на Исус Христос. Христијанството се шири преку Римската Империја и подоцна станува доминантна религија во Европа, со значајно влијание врз културата, правото, образованието и политиката⁷¹.

Исламот, кој се појавува во 7 век во Арабија, претставува уште еден пример на монотеистичка религија со силен политички и социјален аспект. Исламот воведува систем на верски обврски, етички принципи и законски норми кои ги регулираат сите аспекти на животот. Со ширењето на исламските империјални територии, религијата станува не само духовен водич, туку и институционализирана моќ која ги обликува културата, науката и општествениот ред на огромни региони од Блискиот Исток до Северна Африка и Азија⁷².

⁶⁹ Rupert Gethin. (1998). *The Foundations of Buddhism*, Oxford University Press.

⁷⁰ Jacob Neusner. (2004). *Judaism: An Introduction*, Penguin Books.

⁷¹ Diarmaid MacCulloch. (2009). *Christianity: The First Three Thousand Years*, Viking.

⁷² John L. Esposito. (2005), *Islam: The Straight Path*, Oxford University Press.

Покрај главните религии, низ историјата се развивале и многубројни други верски системи, култови и филозофски учења, кои влијаеле на локалните култури и на еволуцијата на општествата. Природните религии, античките митологии, шаманизмот и култовите во различни делови на светот покажуваат дека човечкиот стремеж кон духовност и смисла е универзален феномен. Овие верски практики, иако често локализирани, создавале заеднички морални норми и ритуали, кои ја обликувале колективната свест и го регулирале однесувањето на поединците во заедницата.

Историскиот развој на религијата покажува дека религијата е неразделно поврзана со социјалната структура. Религиозните институции често ги регулирале правните и етичките норми, образованието и културните практики. Лидерите на религиозните групи имале значајна улога во формирање морални вредности и одредување на правилата за заеднички живот. Ова ја нагласува улогата на религијата како фактор за социјална координација, стабилност и контрола, како и како средство за мобилизација на групната свест и колективната идентификација⁷³.

Во текот на средниот век, религијата се користи и како инструмент за политичка и културна хегемонија. Католичката црква во Европа и исламските калифати во Блискиот Исток ја интегрираат верската моќ со државната, создавајќи институции кои ги регулираат економијата, образованието и законот. Религијата станува рамка за целосен животен поредок, и заедниците се организираат околу верските принципи. Овој период покажува како религијата може да влијае врз сите аспекти на човековото постоење, од личните ритуали до глобалните империјални политики.

Како заклучок, историскиот развој на религијата од праисториските обреди до античките и средновековните цивилизации покажува дека религијата е клучен елемент на човечкото општество. Таа ги обликува моралот, културата, правото и образованието, ја регулира колективната свест и служи како средство за идентификација и мобилизација. Разбирањето на историјата на религијата е основа

⁷³ Peter L. Berger. (1967). *The Sacred Canopy*, Anchor Books.

за разбирање на современите религиозни феномени и нивното влијание врз современото општество.

Религијата и општеството се меѓусебно поврзани низ целиот човечки развој. Религијата го поставува моралниот кодекс, го регулира однесувањето на поединецот и колективот, обезбедува обреди за премините на животните фази и служи како систем за одржување на социјалната хармонија. Религиозните институции, преку образованието, законите и културните практики, ја формираат колективната свест и ги обликуваат нормите на општественото живеење. Во многу случаи, религијата станува центар на идентитетот, националноста и културното наследство.

Современите тенденции во религијата покажуваат процес на секуларизација, глобализација и индивидуализација на верувањата. Модерното општество носи промени во начинот на практикување религија, каде што традиционалните институции се соочуваат со предизвици од наука, технологии и глобални комуникации. Секуларизацијата доведува до намалување на директното влијание на религијата врз државата, додека индивидуализацијата овозможува личен однос со верските практики и духовниот развој⁷⁴.

Во исто време, глобализацијата ја трансформира религијата преку ширење верски идеи и контакти меѓу различни култури и традиции. Патувањата, миграциите и дигиталните платформи овозможуваат размена на религиозни искуства, создавајќи мултикултурна религиозна свест. Овој процес ја нагласува адаптивноста на религијата и нејзината способност да се интегрира во современите општествени системи.

Религијата исто така има значајна улога во формирањето на личниот и колективниот идентитет. Таа обезбедува систем на вредности, чувство на припадност и смисла на животот. Личноста која се идентификува со религијата добива рамка за донесување етички одлуки, создавање социјални врски и

⁷⁴ José Casanova. (1994). *Public Religions in the Modern World*, University of Chicago Press.

справување со егзистенцијални прашања. Религијата ги обликува односите меѓу поединците, групите и заедниците, создавајќи чувство на солидарност и меѓусебна одговорност.

Современите религиски движења се карактеризираат со разновидност и динамичност. Од традиционалните цркви и џамии до нови духовни групи, религијата се адаптира на современите услови. Новите форми на религиозна практика вклучуваат дигитални ритуали, онлајн учење, виртуелни заедници и глобални мрежи на следбеници. Ова ја истакнува способноста на религијата да се развива и да одговори на потребите на современиот човек, без да ја губи својата духовна суштина.

Современата религија претставува сложен и динамичен феномен кој ги интегрира историјата, културата, индивидуалниот развој и глобалните промени. Таа влијае на моралните вредности, социјалните структури, политиката и културата, создавајќи систем кој ги регулира свеста и однесувањето на поединците и заедниците. Разбирањето на современата религија бара холистички пристап кој ги опфаќа историските, социолошките, психолошките и културните аспекти на верските практики, нивната трансформација и нивното влијание врз светот во кој живееме.

Во контекст на современите општества, религијата сè почесто се анализира како фактор кој може истовремено да придонесе и за социјална кохезија и за социјални конфликти. Од една страна, религијата создава заеднички вредности, морални норми и чувство на припадност, кои ја зајакнуваат стабилноста на заедниците. Од друга страна, различните интерпретации на религиозните учења, како и нивната инструментализација од страна на политички или идеолошки групи може да доведат до тензии, поделби и конфликти меѓу различни општествени групи⁷⁵. Оваа двојна природа на религијата ја прави особено значајна за проучување во рамки на современите безбедносни и социолошки анализи.

⁷⁵ Peter L. Berger. (1967). *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*, Anchor Books.

Понатаму, религијата има важна улога во процесите на глобална политика и меѓународни односи. Во многу случаи, религиозниот идентитет станува основа за формирање политички стратегии, национални идеологии и геополитички интереси. Религиозните разлики, иако често не се единствена причина, може да бидат значаен фактор во конфликти, особено кога се комбинираат со економски, етнички и политички фактори⁷⁶. Во овој контекст, религијата не може да се разгледува изолирано, туку како дел од поширок систем на општествени и политички односи.

Особено значајна е улогата на религијата во процесите на радикализација и појава на екстремистички идеологии. Во одредени случаи, религиозните учења се интерпретираат на начин кој ги оправдува насилните активности, создавајќи идеолошка основа за терористички дејства. Овие интерпретации често се селективни и извадени од поширокиот контекст на религиозните текстови, сепак имаат силно влијание врз поединци и групи кои се во потрага по идентитет, смисла или припадност⁷⁷. Затоа, разбирањето на религијата е клучно за анализа на современите безбедносни предизвици, вклучувајќи го и тероризмот како глобален феномен.

Истовремено, религијата може да биде и значаен фактор во превенцијата на насилство и промоцијата на мирот. Многу религиозни традиции промовираат вредности како што се толеранција, простување, солидарност и меѓусебно почитување. Религиозните лидери и институции често играат важна улога во процесите на медијација, помирување и градење мир, особено во постконфликтни општества. Ова ја нагласува позитивната улога на религијата како средство за надминување на конфликтите и создавање стабилни и инклузивни заедници⁷⁸.

⁷⁶ Samuel P. Huntington. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster.

⁷⁷ Mark Juergensmeyer. (2003). *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*, University of California Press, стр. 120-135.

⁷⁸ Scott Appleby. (2000). *The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation*, Rowman & Littlefield.

Дополнително, во современиот свет се забележува појава на интеррелигиски дијалог, кој има за цел да ги намали тензиите и да поттикне разбирање меѓу различните религии. Овие иницијативи се базираат на идејата дека, и покрај разликите, религиите делат заеднички етички принципи и вредности. Интеррелигискиот дијалог придонесува за градење доверба, намалување на предрасудите и создавање платформа за соработка во решавањето на глобалните предизвици⁷⁹.

Во рамки на современите научни истражувања, религијата се проучува и од психолошки аспект, како фактор кој влијае врз менталното здравје, однесувањето и начинот на донесување одлуки. За многу поединци, религијата претставува извор на утеха, надеж и смисла, особено во услови на криза, несигурност или лични загуби. Религиозните верувања можат да придонесат за зголемување на психолошката стабилност, но, исто така, во одредени случаи, можат да доведат до изолација или радикализација, зависно од контекстот и начинот на интерпретација⁸⁰.

Конечно, религијата во современиот свет претставува комплексен и мултидимензионален феномен кој не може да се сведе на едноставни дефиниции. Таа е истовремено духовен систем, социјална институција, културен феномен и политички фактор. Нејзиното влијание се чувствува во сите сфери на животот, од индивидуалната свест до глобалните процеси. Затоа, нејзиното проучување бара интердисциплинарен пристап, кој ќе ги опфати сите нејзини аспекти и ќе овозможи подлабоко разбирање на нејзината улога во современото општество.

⁷⁹ Hans Küng. (1991). *Global Responsibility: In Search of a New World Ethic*, Crossroad Publishing.

⁸⁰ Kenneth I. Pargament. (1997). *The Psychology of Religion and Coping*, Guilford Press.

4. Влијанието на религијата врз тероризмот

4.1. Теоретски пристапи кон врската меѓу религија и насилство

Врската меѓу религијата и насилството претставува комплексен и повеќеслоен феномен кој во академска литература се анализира преку различни теоретски рамки. Еден од доминантните пристапи е **социолошкиот**, кој ја разгледува религијата како општествена институција што создава идентитет, норми и групни граници⁸¹. Во овој контекст, насилството не произлегува од самата религија, туку од начинот на кој религиските симболи и наративи се користат за легитимирање колективни акции, особено во ситуации на политички или економски конфликти. Социолозите често укажуваат дека религијата може да стане средство за мобилизација кога групата чувствува закана или маргинализација⁸².

Друг значаен аналитички правец е **психолошко-харизматичкиот**, кој го поврзува религиски мотивираното насилство со улога на лидерите, радикализацијата на индивидуалните верници и когнитивните процеси преку кои се конструира непријателот⁸³. Според оваа перспектива, насилството е резултат на процеси на индоктринација, групна динамика, и создавање апсолутистички ставови, а не на религиозната доктрина како таква⁸⁴.

Трет теоретски пристап е **политолошко-инструменталистичкиот**, кој смета дека религијата најчесто се користи како инструмент за постигнување политички цели⁸⁵. Во оваа рамка, актери како држави, вооружени групи или елити ги манипулираат религиозните чувства за да мобилизираат поддршка, да создадат легитимитет или да оправдаат насилство. Религијата тука функционира како

⁸¹ Bruce, Steve. (2008). *Fundamentalism*. Polity Press.

⁸² Appleby, R. Scott. (2000). *The Ambivalence of the Secred: Religion, Violence, and Reconciliation*. Rowman & Littlefield.

⁸³ Horgan, John. (2014). *The Psychology of Terrorism*. Routledge.

⁸⁴ Kruglanski, Arie W., et al. (2020). *The Psychology of Radicalization and Terrorism*. Routledge.

⁸⁵ Gunning, Jeroen & Jackson, Richard. (2011). "What's So 'Religious' About 'Religious Terrorism'?" *Critical Studies on Terrorism*, 4(3).

маркер на групен идентитет, а вистинските мотиви често се политички, етнички или геополитички⁸⁶.

Конечно, постои и **теолошкиот пристап**, кој ги анализира интерпретациите на светите текстови и доктрини. Овој правец укажува дека религиите генерално содржат универзалистички и мирољубиви етички принципи, но дека одредени стихови или традиции може да бидат злоупотребени преку рестриktivни, буквалистички или контекстуално неправилни толкувања⁸⁷. Според теолозите, насилството е повеќе резултат на селективна интерпретација отколку на суштинските учења на религиските системи⁸⁸.

Сумирано, теоретските пристапи покажуваат дека религијата и насилството не се во директна и неизбежна врска, наместо тоа, насилството се појавува како производ на политички, психолошки и социјални фактори, во кои религијата функционира како симболичка рамка што може да биде инструментализирана за различни цели⁸⁹.

4.1.1. Дефинирање на религиски тероризам

Дефинирањето на религискиот тероризам претставува сложена задача, бидејќи концептот истовремено вклучува идеолошки, политички и теолошки елементи. Во најширока смисла, религиски тероризам се однесува на употреба на насилство или закана со насилство од страна на поединци или групи кои своите дејства ги оправдуваат преку религиски верувања, толкувања или божествен авторитет⁹⁰. Она што ја издвојува оваа форма на тероризам од другите идеолошки мотивирани акти е перцепцијата дека насилството претставува свето, морално

⁸⁶ Sandler, Todd & Enders, Walter. (2012). *The Political Economy of Terrorism*. Cambridge University Press.

⁸⁷ Lincoln, Bruce. (2006). *Holy Terrors: Thinking About Religion After September 11*. University of Chicago Press.

⁸⁸ Cavanaugh, William T. (2009). *The Myth of Religious Violence*. Oxford University Press.

⁸⁹ Juergensmeyer, Mark. (2017). *Terror in the Mind of god: The Global Rise of Religious Violence*. University of California Press.

⁹⁰ Esposito, John L. (2002). *Unholy War: Terror in the Name of Islam*. Oxford University Press.

оправдано или дури задолжително дело, вкоренето во повисока, трансцендентална цел⁹¹.

Марк Јуергенсмајер посочува дека религискиот тероризам често се базира на концептот на „космичка војна“, односно верувањето дека насилниот чин е дел од духовна борба помеѓу доброто и злото, што му дава на извршителот чувство на повисока мисија и праведност⁹². Според оваа перспектива, актите на насилство не се само политички мотивирани, туку претставуваат ритуализирани практики со симболичко значење.

Од друга страна, Кејвеноу критикува дека терминот „религиски тероризам“ често е погрешно користен, бидејќи многу групи што се означуваат како религиски всушност се водени од политички, етнички или национални цели⁹³. Според него, религијата најчесто се појавува како средство за легитимирање или мобилизација, а не како примарен извор на мотив.

Поради овие различни интерпретации, современите научници предлагаат дефиниција која ги комбинира двата аспекта. **Религиски тероризам е насилство мотивирано, оправдано или симболички оформен преку религиски идеи, но истовремено вгнездено во конкретни политички и социјални контексти**⁹⁴. Овој пристап овозможува подлабока анализа на феноменот и избегнува редукција на религијата како единствена причина за терористички акт.

4.1.2. Разлика меѓу политички, етнички и религиски мотиви

Во општествените науки, мотивите што стојат зад индивидуалното или колективното дејствување често се класифицираат како политички, етнички или религиски. Иако овие категории често се меѓусебно испреpletени во реалната практика, нивното аналитичко разграничување е неопходно за подоро

⁹¹ Appleby, R. Scott. (2000). *The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation*. Rowman & Littlefield.

⁹² Juergensmeyer, Mark. (2017). *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*. University of California Press.

⁹³ Cavanaugh, William T. (2009). *The Myth of Religious Violence*. Oxford University Press.

⁹⁴ Gunning, Jeroen & Jackson, Richard. (2011). "What's so 'Religious' About 'Religious Terrorism'?" *Critical Studies on terrorism*, 4(3).

разбирање на конфликтите, идентитетските процеси и политичката мобилизација во современите општества.

- **Политички мотиви**

Политичките мотиви се поврзани со стремежот кон власт, влијание, управување со јавните ресурси и донесување одлуки што ја засегаат целата заедница. Тие произлегуваат од идеолошки убедувања, интереси на одредени општествени групи или несогласувања околу распределбата на моќта во државата⁹⁵. Политички мотивираното дејствување најчесто се манифестира преку институционални канали како избори, партии и законодавство, но може да се појави и во форма на протести, граѓанска непослушност или радикални движења. Важно е да се нагласи дека политичките мотиви по правило се рационализираат преку јазикот на јавниот интерес, демократијата или правдата, дури и кога зад нив стојат тесни групни или лични интереси⁹⁶. Политичката мотивација, за разлика од етничката и религиската, е потенцијално пофлексибилна и подложна на промени во зависност од контекстот и конкретните политички околности.

- **Етнички мотиви**

Етничките мотиви се засноваат на чувството на припадност кон одредена етничка заедница, дефинирана преку заедничко потекло, јазик, култура, традиции и историска меморија⁹⁷. За разлика од политичките мотиви, етничките се подлабоко вкоренети во идентитетот на поединецот и често се доживуваат како непроменливи и наследени. Етничката мотивација може да биде израз на стремеж кон културна автономија, политичко признавање или заштита од дискриминација. Во одредени ситуации, таа може да се трансформира во национализам, особено кога етничкиот идентитет се политизира и се користи како средство за мобилизација⁹⁸. Во такви случаи, границата меѓу политичките и етничките мотиви

⁹⁵ Max Weber. (1946), *Politics as a Vocation*, Oxford University Press.

⁹⁶ David Easton. (1965). *A Systems Analysis of Political Life*, Wiley.

⁹⁷ Anthony D. Smith. (1986). *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell.

⁹⁸ Ernest Gellner. (1983). *Nations and Nationalism*, Cornell University Press.

станува нејасна, но примарниот импулс и понатаму останува поврзан со колективниот идентитет, а не со идеолошка програма.

- **Религиски мотиви**

Религиските мотиви произлегуваат од верските убедувања, духовните вредности и моралните норми што ги пропишува одредена религија. Тие се поврзани со сфаќањето за смислата на животот, доброто и злото, како и односот меѓу човекот и трансцендентното⁹⁹. Религијата, за разлика од политиката, не се стреми првенствено кон управување со државата, но може значително да влијае врз политичките ставови и однесување.

Религиската мотивација често се доживува како апсолутна и морално обврзувачка, што ѝ дава силна мобилизирачка моќ. Токму поради тоа, кога религијата се вклучува во јавната и политичката сфера, таа може да придонесе и за социјална кохезија и за длабоки поделби¹⁰⁰. За разлика од етничките мотиви, религиската припадност теоретски е променлива, но во практика често е тесно поврзана со културниот и семејниот контекст.

- **Компаративна анализа**

Клучната разлика меѓу политичките, етничките и религиските мотиви лежи во нивната основа:

- Политичките се темелат на интереси и идеологии,
- Етничките на идентитет и припадност,
- Религиските на вера и морални убедувања.

Политичките мотиви се најподложни на компромис и преговарање, додека етничките и религиските често се перципираат како неделиви и егзистенцијални. Сепак, во современите општества овие мотиви ретко се појавуваат во „чиста“ форма. Политичките актери често користат етничка или религиска реторика за да ја

⁹⁹ Emile Durkheim. (1995). *The Elementary Forms of Religious Life*, Free Press.

¹⁰⁰ Jose Casanova. (1994). *Public Religions in the Modern World*, University of Chicago Press.

зајакнат својата легитимност, додека етничките и религиските групи можат да ги артикулираат своите барања преку политички институции. Оттука, аналитичкото разграничување не значи нивно целосно раздвојување, туку служи како алатка за подлабоко разбирање на сложените општествени процеси.

- **Поврзаност и испреплетеност на мотивите, балкански контекст**

Балканот претставува особено погоден регион за анализа на испреплетеноста меѓу политичките, етничките и религиските мотиви, поради неговата сложена историска структура, мултиетничност и долготрајни политички трансформации. Во овој регион, мотивите ретко се појавуваат изолирано, напротив, тие најчесто функционираат во меѓусебна интеракција, при што еден тип мотивација често служи како легитимација или мобилизирачка рамка за друг. Еден од најилустративните примери е распадот на Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ). Формално, конфликтите во 1990-тите години беа артикулирани преку политички барања за државна независност, уставен суверенитет и редефинирање на политичката власт¹⁰¹. Меѓутоа, овие политички мотиви беа длабоко втемелени во етничкиот идентитет, при што националната припадност стана клучен критериум за политичка лојалност и мобилизација. Етничките мотиви во поранешна Југославија беа дополнително засилени преку религиските разлики, особено во случаите на Србија, Хрватска и Босна и Херцеговина, каде што православието, католицизмот и исламот функционираа како маркери на колективниот идентитет¹⁰². Иако религијата не беше примарната причина за конфликтите, таа често беше користена како симболичка алатка за продлабочување на етничките поделби и за конструирање јасна граница меѓу „ние“ и „другите“.

- **Случајот на Македонија**

Македонија претставува пример каде што политичките, етничките и религиските мотиви се манифестираат во поконтролирана, сепак комплексна

¹⁰¹ Sabrina P. (2002). *Ramet, Balkan Babel*, Westview Press.

¹⁰² Marko Attila Hoare. (2007). *The History of Bosnian*, Saqi Books.

форма. Конфликтот во 2001 година официјално беше претставен како политички спор околу правата, застапеноста и статусот на албанската заедница во државата. Сепак, во неговата суштина, конфликтот беше силно обележан со етнички мотиви, поврзани со колективниот идентитет и чувството на маргинализација. Религискиот елемент, иако не доминантен, играше секундарна улога преку поврзувањето на етничката припадност со верската идентификација (православие кај Македонците и ислам кај Албанците). Оваа поврзаност придонесе за симболичка поларизација, иако институционалните решенија по конфликтот, особено Охридскиот рамковен договор, беа јасно формулирани во политичка и правна рамка¹⁰³.

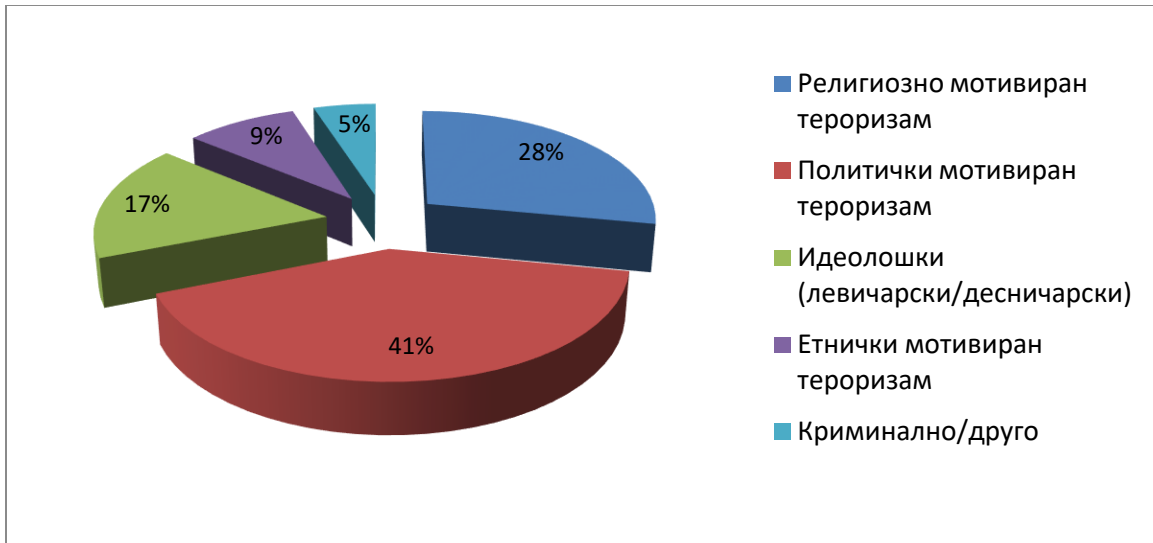
Охридскиот рамковен договор може да се интерпретира како обид за трансформација на етничките мотиви во институционализирани политички механизми, преку проширување на правата, децентрализација и принципот на правична застапеност. Со тоа, етничката мотивација не беше елиминирана, туку канализирана низ политички институции, со цел да се намали потенцијалот за насилна конфронтација.

- **Регионални импликации**

Балканските примери покажуваат дека политичките мотиви често служат како формална рамка за артикулација на подлабоки етнички и религиски прашања. Истовремено, етничките и религиските мотиви добиваат поголема мобилизирачка моќ кога се политички истакнати. Оваа динамика ја отежнува јасната класификација на конфликтите, но истовремено укажува на потребата од мултидисциплинарен пристап при нивната анализа. Во контекст на европската интеграција, балканските држави се соочуваат со предизвикот да ги трансформираат историски вкоренетите етнички и религиски мотиви во инклузивни политички процеси. Успехот на овој процес во голема мера зависи од капацитетот на институциите да создадат рамка во која различните идентитети ќе коегзистираат без да се претворат во извор на политичка нестабилност.

¹⁰³ James Pettifer. (2001). *The New Macedonian Question*, Palgrave Macmillan.

- **Процентуална застапеност на мотиви во терористички напади (2001 – 2025)**

Тип на мотив на напад	Опис
Религиозно мотивиран тероризам	Напади каде групите експлицитно се повикуваат на религијата (дихадистички, сектарни и сл.)
Политички мотивиран тероризам	Национализам, сепаратизам, револуционерни идеологии
Идеолошки (левичарски/десничарски)	Екстремно леви или десни идеологии
Етнички мотивиран тероризам	Поврзан со етничка дискриминација и конфликти
Криминално/друго	Финансиски, мафијашки или мешани мотиви

4.1.3. Теории за радикализација

Во академската литература, радикализацијата се дефинира како процес, а не како статична состојба, што значи дека таа се развива постепено и во конкретен социјален и политички контекст¹⁰⁴. Концептуалните пристапи кон радикализацијата имаат за цел да го опфатат овој процес од различни аналитички перспективи, при што секоја од нив нагласува различни аспекти од феноменот. Дел од авторите ја третираат радикализацијата првенствено како идеолошка девијација, фокусирајќи се на содржината и структурата на екстремните идеи¹⁰⁵, додека други ја нагласуваат нејзината социјална и релациска димензија¹⁰⁶.

Посебно значаен е пристапот кој ја разбира радикализацијата како резултат на интеракција меѓу поединецот и неговата средина. Според овој поглед, радикалните ставови не се развиваат во вакуум, туку се производ на социјализација, комуникација и групна динамика¹⁰⁷. Политичките институции, медиумскиот дискурс и доминантните наративи во општеството играат клучна улога во тоа кои идеи се перципираат како легитимни, а кои како маргинални или екстремни. Дополнително, концептуалните дебати укажуваат дека радикализацијата не мора секогаш да води кон насилство. Постојат форми на радикализација кои остануваат на ниво на идеологија и политички ставови, без да преминат во практично дејствување¹⁰⁸. Оваа разлика е особено важна за академската анализа, бидејќи овозможува појасно разграничување меѓу радикализам и насилен екстремизам.

- **Теорија на релативна депривација**

Теоријата на релативна депривација ја поставува радикализацијата во контекст на перципираната неправда и чувството на лишеност¹⁰⁹. Клучната претпоставка на оваа теорија е дека поединците и групите ги проценуваат своите животни услови не апсолутно, туку во споредба со другите или со сопствените

¹⁰⁴ Donatella Della Porta. (2018). *Radicalization: A Relational Perspective*, Oxford University Press.

¹⁰⁵ Olivier Roy. (2004). *Globalized Islam*, Columbia University Press.

¹⁰⁶ Rik Coolsaet (ed.). (2016). *Jihadi Terrorism and the Radicalisation Challenge*, Ashgate.

¹⁰⁷ Clark McCauley & Sophia Moskalenko. (2008). *Friction*, Oxford University Press.

¹⁰⁸ Alex Schmid. (2013). "Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation," ICCT.

¹⁰⁹ Ted Robert Gurr. (1970). *Why Men Rebel*, Princeton University Press.

очекувања. Кога постои значителен јаз меѓу она што се смета за заслужено и она што реално е достапно, се создава чувство на фрустрација. Ова чувство на фрустрација, доколку е долготрајно и широко распространето, може да прерасне во колективен гнев и политичка мобилизација¹¹⁰. Радикалните идеологии во ваков контекст функционираат како интерпретативна рамка што ја објаснува неправдата и нуди јасно дефинирани виновници. Теоријата е особено применлива во општества што минуваат низ економски или политички транзиции. Сепак, критичарите укажуваат дека релативната депривација сама по себе не е доволна за да објасни зошто само одредени поединци се радикализираат¹¹¹. Оваа забелешка ја отвора потребата од комбинирање на оваа теорија со други пристапи што ги земаат предвид идентитетските и политичките фактори.

- **Социјално-идентитетска теорија и групна динамика**

Социјално-идентитетската теорија нуди продлабочено објаснување на радикализацијата преку анализата на групната припадност и колективниот идентитет¹¹². Според оваа теорија, поединците имаат потреба од позитивна социјална идентификација, која се постигнува преку припадност кон групи што се доживуваат како вредни и признати. Кога групата е маргинализирана или перципирана како загрозена, се јавува силна мотивација за нејзина одбрана. Во такви услови, радикалните идеи често се појавуваат како средство за зајакнување на внатрешната кохезија и зацврстување на групните граници¹¹³. Процесот на радикализација е поттикнат од дихотомизацијата на светот на „ние“ и „тие“, при што комплексните општествени односи се сведуваат на поедноставени морални категории.

Групната динамика игра клучна улога во одржувањето и продлабочувањето на радикалните ставови. Внатрешниот притисок за конформизам, заедно со изолацијата од алтернативни гледишта, придонесува за создавање затворени

¹¹⁰ James Davies. (1962). "Toward a Theory of Revolution," American Sociological Review.

¹¹¹ Marc Sageman. (2004). *Understanding Terror Networks*, University of Pennsylvania Press.

¹¹² Henri Tajfel & John Turner. (1979). "An Integrative Theory of Intergroup Conflict,".

¹¹³ Roger Brubaker. (2004). *Ethnicity without Groups*, Harvard University Press.

идеолошки кругови¹¹⁴. Овој теоретски пристап е особено релевантен за анализа на етнички и религиски форми на радикализација.

- **Теорија на политичка можност и институционален контекст**

Теоријата на политичка можност ја поврзува радикализацијата со структурата и функционирањето на политичкиот систем¹¹⁵. Според овој пристап, степенот на отвореност на политичките институции и можностите за легално учество значително влијаат врз формите на политичко дејствување. Кога институционалните канали се перципираат како затворени или неефикасни, се зголемува веројатноста за радикализација. Во ваков контекст, радикалните идеи се појавуваат како алтернатива на институционалната политика¹¹⁶. Тие нудат јасни и често поедноставени решенија за сложени проблеми, што ги прави привлечни за поединци кои се чувствуваат политички немоќни. Особено во транзициски општества, каде што институциите се слаби, а довербата во политичкиот систем е ниска, теоријата на политичка можност има голема аналитичка вредност¹¹⁷.

- **Фазни и процесни модели на радикализација**

Фазните модели ја нагласуваат динамичната природа на радикализацијата и ја третираат како процес што се одвива низ повеќе меѓусебно поврзани чекори¹¹⁸. Овие модели претпоставуваат дека радикализацијата започнува со чувство на незадоволство или неправда, кое постепено се артикулира преку идеолошки рамки и групна припадност. Со напредувањето на процесот, поединците стануваат сè поизолирани од алтернативни перспективи, а радикалните наративи стануваат доминантен начин на интерпретација на реалноста¹¹⁹. Важен елемент во овие модели е идејата дека радикализацијата не е неповратен процес.

¹¹⁴ Cass Sunstein. (2009). *Going to Extremes*, Oxford University Press.

¹¹⁵ Sidney Tarrow. (2011). *Power in Movement*, Cambridge University Press.

¹¹⁶ Charles Tilly. (2004). *Social Movements*, Paradigm Publishers.

¹¹⁷ Florian Bieber. (2011). *Ethnic Politics in the Balkans*, Routledge.

¹¹⁸ Fathali Moghaddam. (2005). "The Staircase to Terrorism," *American Psychologist*.

¹¹⁹ Quintan Wiktorowicz. (2005). *Radical Islam Rising*, Rowman & Littlefield.

- **Улогата на наративите и идеологијата**

Современите теории за радикализација сè повеќе ја нагласуваат улогата на наративите како централна алатка за мобилизација¹²⁰. Радикалните наративи нудат кохерентна приказна што ги поврзува личните искуства со пошироките општествени процеси. Идеологијата во овој контекст функционира како когнитивна рамка што ја поедноставува реалноста и ги елиминира амбивалентностите¹²¹. Ваквата морална јасност ја зголемува привлечноста на радикалните идеи.

- **Интегративни и мултидисциплинарни пристапи**

Интегративните пристапи кон радикализацијата настојуваат да ги надминат ограничувањата на поединечните теории преку нивно комбинирање¹²². Радикализацијата се гледа како резултат на интеракција меѓу индивидуалните, групните и структурните фактори. Комбинирањето на политичка теорија, социологија и психологија овозможува подлабоко и посеопфатно разбирање на феноменот¹²³, особено во сложени и постконфликтни општества, какви што се балканските.

4.2. Религиски институции и нивниот однос кон тероризмот

Односот меѓу религиските институции и тероризмот претставува значајна тема во современите општествени и безбедносни студии, особено во контекст на зголемената видливост на религиски мотиви во дејствувањето на одредени терористички групи. Иако тероризмот често се легитимира преку религиски јазик и симболика, официјалните религиски институции во најголем дел заземаат позиција на јасна институционална дистанца од насилството¹²⁴.

¹²⁰ Donatella Della Porta. (2013). *Clandestine Political Violence*, Cambridge University Press.

¹²¹ Roger Griffin. (1991). *The Nature of Fascism*, Routledge.

¹²² Clark McCauley & Sophia Moskalenko. (2008). *Friction*, Oxford University Press.

¹²³ John Horgan (2014). *The Psychology of Terrorism*, Routledge, стр. 50-60.

¹²⁴ Wilkinson, P. (2011). *Terrorism Versus Democracy*. Routledge.

Религиските институции, како организирани структури со воспоставена хиерархија и нормативен авторитет, имаат задача да ги дефинираат границите на прифатливо однесување во рамките на верата. Во таа смисла, тероризмот се смета за девијантна појава која произлегува од радикални и маргинализирани интерпретации на религиските учења. Научната литература нагласува дека религијата сама по себе не е примарна причина за тероризмот, туку служи како средство за мобилизација во специфични политички и социјални контексти¹²⁵.

Исламските религиски институции често се соочуваат со предизвикот да ја одбранат верската доктрина од екстремистичка инструментализација. Преку фетви, теолошки анализи и јавни осуди, тие настојуваат да укажат дека терористичките акти се во спротивност со основните принципи на исламското право, особено со забраната за убивање невини лица. Ваквите институционални реакции имаат за цел да ја зачуваат легитимноста на верата и да го спречат нејзиното поврзување со насилство¹²⁶.

Христијанските религиски институции, пак, традиционално го третираат тероризмот како морално недозволив акт кој ја нарушува светоста на човечкиот живот. Во рамките на христијанската социјална доктрина, употребата на насилство се дозволува само во строго дефинирани услови, додека тероризмот, поради неговата селективност и насоченост кон цивили, се смета за апсолутно неприфатлив¹²⁷. Црковните институции често ја комбинираат моралната осуда со практични активности насочени кон помирување и поддршка на заедниците погодени од насилство.

Сепак, дел од авторите укажуваат дека улогата на религиските институции во борбата против тероризмот не треба да се идеализира. Во одредени случаи, институционалната реакција е задоцнета или недоволно јасна, што остава простор за радикалните наративи да се шират надвор од официјалните структури¹²⁸.

¹²⁵ Kaldor, M. (2007). *New and Old Wars*. Stanford University Press, стр. 95-110.

¹²⁶ March, A. F. (2009). *Islam and Liberal Citizenship*. Oxford University Press.

¹²⁷ Hauerwas, S. (2011). *War and the American Difference*. Baker Academic.

¹²⁸ Coolseat, R. (2011). *Jihadist Terrorism and Radicalisation in Europe*. Ashgate.

Дополнително, процесите на радикализација често се одвиваат во неформални средини кои се надвор од директна контрола на религиските институции.

Современите стратегии за спротивставување на тероризмот сè повеќе ја препознаваат потребата од вклучување на религиските институции како партнери во превентивните политики. Нивниот потенцијал се согледува во јакнењето на критичкото религиско образование, промоцијата на умерени интерпретации и градењето отпорност кај заедниците кон екстремистички влијанија¹²⁹. На тој начин, религиските институции можат да придонесат не само кон осуда, туку и кон долгорочно намалување на ризикот од тероризмот.

4.2.1. Осудување, превенција и дерадикализација

Осудувањето на тероризмот претставува прв и највидлив облик на ангажман на религиските институции во справувањето со насилниот екстремизам. Преку официјални соопштенија, декларации и теолошки документи, религиските институции настојуваат јасно да се дистанцираат од терористичките акти и да ја нагласат нивната неспојливост со верските учења. Ова јавно осудување има двојна функција: од една страна, служи за морална делегитимација на насилството, а од друга страна, претставува обид за спречување на погрешното поистоветување на религијата со тероризмот¹³⁰.

Покрај симболичката и моралната димензија, религиските институции сè почесто преземаат активна улога во превенцијата на радикализацијата. Превентивните активности најчесто се насочени кон едукација на верниците, особено младите, преку промовирање умерени и контекстуализирани толкувања на религиските текстови. Религиското образование, кога е засновано на критичко

¹²⁹ United Nations Development Programme. (2016). *Preventing Violent Extremism through Inclusive Development*.

¹³⁰ Juergensmeyer, M. (2008). *Global Rebellion: Religious Challenges to the Secular State*. University of California Press.

размислување и етички вредности, се смета за значаен фактор во намалувањето на подложноста кон екстремистички идеологии¹³¹.

Во рамките на превенцијата, значајна улога има и интеррелигискиот дијалог, кој придонесува кон градење доверба меѓу различни верски заедници и кон намалување на наративите на „ние“ и „тие“, кои често се користат во процесите на радикализација. Религиските институции преку вакви иницијативи испраќаат порака дека верската различност не претставува закана, туку основа за соживот и соработка¹³².

Дерадикализацијата претставува посложен и подолгорочен процес, кој вклучува обиди за ресоцијализација на лица кои веќе биле изложени или вклучени во екстремистички идеологии. Во овој контекст, религиските институции може да имаат значајна улога преку индивидуално советување, теолошка корекција на радикалните интерпретации и духовна поддршка. Истражувањата укажуваат дека веродостојните религиски авторитети може да бидат поефективни од државните актери во оспорувањето на екстремистичките верски наративи¹³³.

Сепак, ефикасноста на религиските институции во процесите на осудување, превенција и дерадикализација зависи од нивниот институционален кредибилитет, автономија и соработка со други општествени чинители. Недостатокот на јасна и конзистентна позиција или блиската поврзаност со политичките структури може да ги намали довербата и влијанието врз целните групи¹³⁴. Поради тоа, современите стратегии за борба против тероризмот ја нагласуваат потребата од интегриран пристап, во кој религиските институции дејствуваат како партнери, а не како замена за државните механизми.

¹³¹ Neumann, P. R. (2011). *Preventing Violent Radicalization in America*. Bipartisan Policy Center.

¹³² Appleby, R. S. (2000). *The Ambivalence of the Sacred*. Rowman & Littlefield.

¹³³ Horgan, J. (2009). *Walking Away from Terrorism*. Routledge.

¹³⁴ Coolsaet, R. (2011). *Jihadist Terrorism and Radicalisation in Europe*. Ashgate.

4.2.2. Улога на верските лидери

Верските лидери претставуваат клучна алка меѓу религиските институции и верниците, особено во контекст на толкување на верските норми и обликување на моралните ставови во заедницата. Нивната улога во однос на тероризмот и насилниот екстремизам е од особено значење, бидејќи тие често се перципирани како легитимни и доверливи авторитети, чиј збор има поголема тежина од официјалните државни или политички пораки.

Една од основните функции на верските лидери е теолошкото толкување на религиските текстови. Во ситуации кога екстремистичките групи се повикуваат на религијата за да го оправдаат насилството, верските лидери имаат одговорност јасно и аргументирано да ги демистифицираат ваквите интерпретации. Преку проповеди, верски предавања и јавни настапи, тие можат да укажат дека селективното и идеолошки мотивирано читање на светите текстови претставува отстапување од автентичната религиска традиција. Покрај теолошката димензија, верските лидери имаат значајна социјална улога во раното препознавање на процесите на радикализација. Како лица кои се во непосреден контакт со членовите на заедницата, тие често можат да забележат промени во однесувањето, дискурсот или ставовите кај поединци кои се изложени на екстремистички влијанија. Во таа смисла, нивната улога во превенцијата е особено важна, бидејќи навремената интервенција може да спречи понатамошна радикализација. Верските лидери се исто така значајни актери во процесите на дерадикализација и ресоцијализација. Истражувањата покажуваат дека лица кои се вклучени во екстремистички мрежи почесто прифаќаат критика и алтернативни интерпретации кога тие доаѓаат од религиски авторитети кои ги сметаат за легитимни. Преку индивидуални разговори, духовно советување и корекција на радикалните теолошки аргументи, верските лидери можат да придонесат кон постепено напуштање на насилната идеологија. Сепак, улогата на верските лидери не е еднозначна и не треба да се идеализира. Дел од научната литература укажува дека во одредени случаи, поединечни верски лидери можат индиректно да придонесат за радикализација преку двосмислени пораки, политизирани проповеди или толеранција кон

екстремистички реторики. Ова е особено изразено во контексти каде што верските институции се слабо регулирани или каде што верските лидери дејствуваат надвор од официјалните институционални рамки. Дополнително, ефективноста на верските лидери во справувањето со тероризмот зависи од нивната едукација, институционална поддршка и автономија од политичките структури. Верските лидери кои се перципирани како политички инструментализирани често ја губат довербата на заедницата, што го намалува нивниот потенцијал за позитивно влијание. Поради тоа, современите политики за спречување насилен екстремизам сè почесто ја нагласуваат потребата од професионализација и континуирана едукација на верските лидери.

Како заклучок, може да се констатира дека верските лидери имаат значајна, но сложена улога во однос на тероризмот. Тие можат да бидат моќни сојузници во осудувањето, превенцијата и дерадикализацијата, но само доколку нивната активност е заснована на јасна теолошка аргументација, институционална одговорност и искрен ангажман за мир и општествена кохезија.

- **Улога на верските лидери во Балканот**

Верските лидери имаат значајна улога во обликувањето на ставовите и вредностите на верниците, особено во општества каде што религијата има силно културно и општествено влијание. Во контекст на тероризмот, тие се важни актери во процесите на осудување и превенција на насилниот екстремизам, поради нивниот морален авторитет и директната поврзаност со локалните заедници¹³⁵.

Една од клучните задачи на верските лидери е да понудат јасно и аргументирано теолошко толкување кое ја отфрла употребата на насилство во име на религијата. Преку проповеди и јавни настапи, тие можат да ги демистифицираат екстремистичките интерпретации и да нагласат дека тероризмот е спротивен на основните религиски принципи¹³⁶.

¹³⁵ Fox, J. Religion. (2013). *Politics and Peace*. Routledge.

¹³⁶ Juergensmeyer, M. (2003). *Terror in the Mind of God*. University of California Press.

Во балканскиот контекст, оваа улога е особено важна поради историското искуство со етнорелигиски конфликти. Во земји како Босна и Херцеговина, Северна Македонија и Косово, верските лидери во повеќе наврати јавно се дистанцираа од радикалните групи и ја нагласија традицијата на умерен и толерантен ислам и христијанство. Ваквите ставови придонесуваат кон намалување на екстремистичките наративи и зајакнување на меѓурелигискиот соживот¹³⁷.

Сепак, научната литература укажува дека влијанието на верските лидери зависи од нивната јасност, доследност и институционална поддршка. Недвосмислената осуда на насилството и активното учество во превентивни иницијативи се клучни за нивниот позитивен придонес во справувањето со тероризмот¹³⁸.

4.3. Современи примери на религиски мотивиран тероризам

Современиот тероризам се карактеризира со разновидност на мотиви, идеолошки рамки и оперативни модели. Иако религијата често се појавува како видлив елемент во наративите на одредени терористички групи, современата академска литература укажува дека тероризмот не може да се сведе на еден мотив или на една религија. Напротив, станува збор за комплексен феномен во кој религијата, политиката, идентитетот и социјалните фрустрации се преплетуваат. Во овој контекст, анализата на современите примери на мотивиран тероризам бара компаративен и мултидимензионален пристап.

¹³⁷ United Nations Development Programme. (2018). *Preventing Violent Extremism in the Western Balkans*.

¹³⁸ Perica, V. (2002). *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*. Oxford University Press.

4.3.1. Споредбена анализа на различни региони и групи

Споредбената анализа на терористичките движења во различни региони овозможува подобро разбирање на тоа како контекстот влијае врз мотивите, формите и интензитетот на терористичкото дејствување.

Во регионот на Блискиот Исток и Северна Африка, религиски мотивираниот тероризам најчесто се поврзува со групи како ал-Каеда итн. Исламска Држава. Овие организации ја користат религијата како централна идеолошка рамка, но нивното дејствување е силно условено од политичка нестабилност, вооружени конфликти, странска интервенција и слаби државни институции. Религијата во овој контекст функционира како средство за мобилизација и легитимација, а не како единствен извор на насилството¹³⁹.

Во Европа, современиот тероризам се манифестира преку повеќе идеолошки форми. Од една страна, постојат напади инспирирани од цихадистички идеологии, често извршени од радикализирани поединци или мали ќелии. Од друга страна, во последната деценија се забележува пораст на екстремно десничарски и етнонационалистички тероризам, каде што религијата (најчесто христијанството) се користи како културен и идентитетски симбол во наративите за „одбрана на Европа“¹⁴⁰. Оваа двојност укажува дека религиски мотивираниот тероризам во Европа не е еднонасочен, туку идеолошки плуралистички.

Во Северна Америка, тероризмот често се поврзува со т.н. домашен екстремизам. Иако постојат случаи на религиозно инспирирано насилство, доминантни се екстремно десничарските и антидржавни движења, кои повремено користат религиски мотиви за да го зацврстат својот идеолошки наратив. Овие примери покажуваат дека религијата може да биде секундарен, сепак значаен елемент во процесот на радикализација¹⁴¹.

¹³⁹ Juergensmeyer, M. (2003). *Terror in the Mind of God*. Berkeley: University of California Press.

¹⁴⁰ Ravndal, J. (2017). "Right-Wing Terrorism and Violence in Western Europe." *CTC Sentinel*.

¹⁴¹ Simi, P., & Futrell, R. (2010). *American Swastika*. Lanham: Rowman & Littlefield.

Во балканскиот контекст, современиот тероризам има специфични карактеристики поврзани со постконфликтното наследство, етничките тензии и социо-економската маргинализација. Случаи како нападот на Амбасадата на САД во Сараево (2011) или настанот кај Смиљковското Езеро (2012) покажуваат дека поединечни радикализирани актери можат да имаат несразмерно големо влијание врз јавниот дискурс. Во овие случаи, религијата често беше генерализирана и поврзувана со насилството, што придонесе за стигматизација на пошироките верски заедници¹⁴².

Споредбената анализа покажува дека, иако формите и мотивите на тероризмот варираат меѓу регионите, заедничка карактеристика е тенденцијата религијата да се користи како поедноставен објаснувачки фактор, што често води кон аналитички грешки и општествена стигматизација.

4.3.2. Идеолошки и оперативни карактеристики

Современиот мотивиран тероризам може да се анализира преку две клучни димензии: идеолошката и оперативната.

Од идеолошки аспект, религиозни мотивираниот тероризам се карактеризира со апсолутистички наративи, во кои насилството се прикажува како морална или божествена обврска. Групите што користат вакви наративи често ја претставуваат реалноста како бинарна поделба помеѓу „верници“ и „непријатели“, со што го олеснуваат оправдувањето на насилството врз цивили. Слична логика може да се забележи и кај екстремно десничарските движења, каде што религијата се користи како дел од поширок идентитетски проект.

Оперативно, современиот тероризам се одликува со високо ниво на адаптивност. Наместо класични хиерархиски структури, многу групи функционираат како децентрализирани мрежи или се потпираат на

¹⁴² Azinović, V. (2015). *Between Salvation and Terror*. Sarajevo: Atlantic Initiative.

радикализирани поединци. Овој модел ги отежнува откривањето и спречувањето на нападите и истовремено ја зголемува улогата на онлајн радикализацијата¹⁴³.

Тактиките на дејствување вклучуваат различни форми на насилство – од организирани напади до спонтани дејства инспирирани од идеолошка пропаганда. Социјалните мрежи и дигиталните платформи играат клучна улога во ширењето на екстремистичките наративи, овозможувајќи брза радикализација и глобално поврзување на поединци со слични убедувања¹⁴⁴.

Овие идеолошки и оперативни карактеристики укажуваат дека современиот мотивиран тероризам не може да се разбере исклучиво преку призма на религијата. Напротив, тој мора да се анализира како динамичен феномен кој се приспособува на локалните и глобалните услови, при што религијата често служи како средство, а не како коренска причина за насилството.

¹⁴³ Arquilla, J., & Ronfeldt, D. (2001). *Networks and Netwars*. RAND Corporation.

¹⁴⁴ Berger, J. M. *Extremism*. Cambridge: MIT Press, 2018.

4.3.3. Терористички напади со нерелигиска мотивација

Бр.	Напад/ Локација	Година	Организација	Идеолошка мотивација	Цел на нападот	Цел на извршување	Жртви	Аналитичка забелешка
1.	Мадрид, Шпанија	2004	ЕТА	Баскиски сепаратизам	Јавен транспорт	Бомби во возови	191	Првично поврзувано со ЕТА, всушност цихадисти (пример на погрешна атрибуција)
2.	Осло, Норвешка	2011	А. Брејвик	Десничарска идеологија	Политичка партија	Бомба + пукање	77	Идеолошка, не религиски мотив
3.	Анкара, Турција	2015	ПКК	Курдски сепаратизам	Воен Персонал	Автомобил бомба	29	Етнонациона листички терор
4.	Мумбај, Индија	2008	Лашкар-е-Таиба	Политички ислам + геополитика	Хотели, Железница	Масовно пукање	166	Комбинирана мотивација
5.	Крајстчрч, Нов Зеланд	2019	Десничарски актор	Расистичка идеологија	Џамии	Масовно пукање	51	Религиски цели, но не религиска идеологија
6.	Колумбија	2019	ФАРК	Марксистичка герила	Полициска академија	Автомобил бомба	22	Левичарски терор
7.	Шри Ланка	2009	ЛТТЕ	Тамилски сепаратизам	Владини цели	Самоубиствени напади	300+	Етнонациона лизам
8.	Истанбул, Турција	2016	ПКК	Курдски сепаратизам	Полициска станица	Автомобил бомба	11	Политички мотив

Примерите во табелата илустрираат дека тероризмот претставува хетероген феномен со различни идеолошки извори, вклучувајќи етнонационалистички, ултрадесничарски, левичарски и антидржавни мотивации. Оваа емпириска разновидност укажува дека религијата не е неопходен услов за појава на тероризам, со што се поткопува наративот што ги стигматизира одредени религии како инхерентно поврзани со насилство.

4.3.4. Студија на случаи

Студијата на случаи претставува еден од најчесто користените методолошки пристапи во истражувањето на тероризмот и насилниот екстремизам. Овој пристап овозможува детална анализа на конкретни настани, актери и контексти, преку кои може подлабоко да се разберат сложените процеси на радикализација, мотивирање и извршување терористички дејства. За разлика од квантитативните анализи, кои нудат пошироки статистички согледувања, студиите на случаи овозможуваат квалитативен увид во динамиката на поединечните терористички инциденти и нивните општествени последици.

Во контекст на религиозни мотивираниот тероризам, студиите на случаи се особено значајни бидејќи овозможуваат јасно разграничување помеѓу религијата како систем на верувања и нејзината злоупотреба од страна на екстремистички актери. Преку анализа на конкретни настани, може да се утврди на кој начин религијата се користи како идеолошка рамка за легитимација на насилството, но и како јавниот и медиумскиот дискурс по ваквите настани може да придонесе за стигматизација на цели верски заедници.

4.3.4.1. Терористички напади во Лондон (7 јули 2005) и стигматизацијата на муслиманската заедница

Терористичките напади извршени во Лондон на 7 јули 2005 година претставуваат еден од најзначајните примери за тоа како конкретен терористички чин може да доведе до широка стигматизација на религијата и до поистоветување на цела верска заедница со радикализацијата. Нападите, извршени од четворица британски државјани кои се повикуваа на екстремистичка интерпретација на исламот, резултираа со 52 жртви и стотици повредени¹⁴⁵.

Иако истрагите покажаа дека станува збор за ограничена и радикализирана мрежа без широка поддршка во муслиманската заедница, јавното и медиумското излагање по нападите често ја префрли вината од поединците врз религијата како

¹⁴⁵ Home Office. (2006). Report of the Official Account of the Bombings in London on 7 July 2005. London.

целина¹⁴⁶. Исламот сè почесто беше претставуван како идеолошка основа на насилството, при што се занемари фактот дека напаѓачите користеле селективни и политички мотивирани интерпретации на религијата, спротивни на нејзините доминантни учења.

По нападите, во Обединетото Кралство беше забележан значителен пораст на антимуслимански инциденти, вклучувајќи напади врз џамии, вербални и физички напади врз поединци, како и дискриминаторски практики во секојдневниот живот¹⁴⁷. Извештаите на британските и европските институции укажуваат дека муслиманските заедници биле перципирани како „потенцијално радикализирани“, што доведе до нивна колективна стигматизација и засилен безбедносен надзор¹⁴⁸.

Особено проблематичен аспект беше воведувањето политики за спречување на радикализацијата кои, иако формално насочени кон безбедноста, во практика често ја таргетираа религиозната припадност. Програмата Prevent, на пример, беше критикувана од академската јавност бидејќи придонела кон создавање чувство дека муслиманите се „осомничена заедница“, што ја нарушило довербата меѓу државата и верските групи¹⁴⁹. Наместо јасно разграничување помеѓу насилен екстремизам и религиозна практика, во јавната перцепција се создаде врска помеѓу видливата религиозност и потенцијалната радикализација.

Од аспект на процесите на радикализација, овој случај е особено значаен бидејќи покажува како стигматизацијата може да има контрапродуктивен ефект. Чувството на колективна вина, дискриминација и исклученост кај дел од младите муслимани создаде средина во која екстремистичките наративи за неправда и опресија стануваат поприфатливи¹⁵⁰. Така, стигматизацијата што следуваше по

¹⁴⁶ Juergensmeyer, M. (2003). *Terror in the Mind of God*. Berkeley: University of California Press, 2003.

¹⁴⁷ Allen, C. (2010). *Islamophobia*. Farnham: Ashgate.

¹⁴⁸ European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). (2017). *Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia*. Vienna.

¹⁴⁹ Kundnani, A. (2014). *The Muslims Are Coming!*. London: Verso.

¹⁵⁰ Schmid, A. (2013). *Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation*. ICCT.

нападите не само што не ја намали радикализацијата туку во одредени случаи придонесе за нејзино продлабочување.

Овој конкретен пример јасно укажува дека поврзувањето на терористички напади со религијата како целина претставува аналитичка грешка. Нападите во Лондон покажуваат дека радикализацијата е резултат на сложена интеракција меѓу политички, социјални и идентитетски фактори, при што религијата најчесто служи како симболичка рамка, а не како примарна причина за насилството¹⁵¹.

4.3.4.2. Нападот на Амбасадата на САД во Сараево (2011) и стигматизацијата на исламот во Босна и Херцеговина

Нападот врз Амбасадата на Соединетите Американски Држави во Сараево на 28 октомври 2011 година претставува еден од најзначајните примери на насилен екстремизам на Балканот по 2001 година и јасно илустрира како индивидуален терористички чин може да доведе до поширока стигматизација на религијата. Нападот беше извршен од Мевлид Јашаревиќ, поединец поврзан со маргинализирани салафистички кругови, при што беше повреден еден полицаец¹⁵².

Иако истрагите покажаа дека станува збор за изолиран радикализиран поединец без поддршка од пошироката муслиманска заедница, нападот предизвика силни реакции во јавниот и медиумскиот простор во Босна и Херцеговина и пошироко во регионот. Во дел од јавното излагање, радикалниот чин беше генерализиран и поврзан со исламот како религија, што придонесе за создавање перцепција дека босанските муслимани се подложни на радикализација¹⁵³.

Медиумските анализи покажуваат дека по нападот често се користеле поими како „исламски тероризам“ и „верски екстремизам“, без јасно разграничување помеѓу насилниот екстремизам и традиционалната исламска практика во Босна и

¹⁵¹ Wiktorowicz, Q. (2005). *Radical Islam Rising*. Lanham: Rowman & Littlefield.

¹⁵² Court of Bosnia and Herzegovina. (2012). *Judgment in the Case of Mevlid Jašarević*. Sarajevo.

¹⁵³ Azinović, V. (2015). *Between Salvation and Terror: Radicalization and Foreign Fighters in the Balkans*. Sarajevo: Atlantic Initiative.

Херцеговина¹⁵⁴. Овој начин на известување придонесе кон стигматизација на цела религиска заедница и ја зајакна перцепцијата на муслиманите како потенцијална безбедносна закана, и покрај нивната долга историја на умерена и европска исламска традиција.

Последиците од ваквата стигматизација беа видливи и на општествено и на политичко ниво. Исламската заедница во Босна и Херцеговина јавно реагираше, осудувајќи го нападот и нагласувајќи дека ваквите акти се спротивни на исламските учења. Сепак, чувството на колективна одговорност и сомнеж кон верниците придонесе за продлабочување на социјалната дистанца и недовербата меѓу заедниците¹⁵⁵.

Од аспект на процесите на радикализација, овој случај е особено значаен бидејќи покажува како стигматизацијата може да има контрапродуктивен ефект. Истражувањата укажуваат дека маргинализацијата и постојаното поврзување на религијата со насилството може да создадат чувство на исклученост кај одредени поединци, што екстремистичките групи го користат во своите наративи за неправда и дискриминација¹⁵⁶. На тој начин, стигматизацијата што следува по вакви напади може индиректно да придонесе за понатамошна радикализација, наместо за нејзино спречување.

Случајот со нападот во Сараево јасно укажува дека насилниот екстремизам на Балканот не може да се разбере преку религиска редуција. Напротив, тој е резултат на сложена комбинација од постконфликтни трауми, социјална маргинализација, политичка нестабилност и транснационални екстремистички влијанија, при што религијата најчесто служи како инструмент, а не како причина за насилството¹⁵⁷.

¹⁵⁴ Balić, S. (2013). "Islam and Security Discourses in Bosnia and Herzegovina." *Journal of Muslim Minority Affairs*.

¹⁵⁵ Islamic Community in Bosnia and Herzegovina. (2011). *Official Statements on Violent Extremism*.

¹⁵⁶ Schmid, A. (2013). *Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation*. ICCT.

¹⁵⁷ UNDP. (2016). *Regional Report on Preventing Violent Extremism in the Western Balkans*. New York.

4.3.4.3. Случај „Смилковско Езеро“ (2012) и стигматизацијата на исламот во Македонија.

Убиството на петмина македонски државјани кај Смилковското Езеро, во близина на Скопје, на 12 април 2012 година претставува еден од најтешките безбедносни инциденти во поновата историја на Северна Македонија. Настанот предизвика силни реакции во јавноста и беше брзо квалификуван од страна на државните институции како терористички акт поврзан со верски мотиви. Оваа квалификација имаше значајно влијание врз јавниот дискурс и врз перцепцијата на одредени религиски и етнички заедници¹⁵⁸.

Во периодот што следуваше по настанот, медиумите и дел од политичкиот дискурс сè почесто користеа поими како „исламски радикализам“ и „верски екстремизам“, при што исламот беше индиректно поврзуван со насилството. Иако истрагата и судските процеси се фокусираа на конкретни осомничени лица, јавниот наратив често излегуваше надвор од индивидуалната одговорност и придонесе за создавање колективна стигматизација на муслиманската заедница во земјата¹⁵⁹.

Стигматизацијата беше особено видлива преку јавни протести, говор на омраза и зголемена меѓуетничка тензија. Во дел од јавноста се создаде перцепција дека религиозната припадност сама по себе претставува безбедносен ризик, што е класичен пример на генерализација во контекст на тероризмот. Истражувањата и извештаите на меѓународни организации укажуваат дека ваквите реакции придонеле за зголемено чувство на несигурност и недоверба меѓу заедниците¹⁶⁰.

Од аспект на процесите на радикализација, случајот „Смилковско Езеро“ е значаен бидејќи покажува како силно медијализиран безбедносен инцидент може да создаде услови за продлабочување на постојните социјални и етнички поделби. Дел од младите припадници на муслиманската заедница го перципираа јавниот

¹⁵⁸ Министерство за внатрешни работи на Република Македонија. (2012). Официјални извештаи за случајот со езерото Смилковци.

¹⁵⁹ Helsinki Committee for Human Rights of the Republic of Macedonia. (2013). Trial Monitoring Report: Smilkovci Case.

¹⁶⁰ OSCE Mission to Skopje. (2013). Inter-Ethnic Relations and Security Challenges.

дискурс како неправеден и колективно обвинувачки, што, според теоретските модели на радикализација, може да претставува фактор на ранливост за екстремистичко влијание¹⁶¹.

Дополнително, меѓународната критика поврзана со судските постапки и прашањата за владеење на правото придонесе кон сомнежи и поларизација во општеството. Наместо да доведе до јасно разграничување помеѓу насилниот екстремизам и религијата, случајот во јавната перцепција ја зацврсти врската меѓу исламот и тероризмот, што претставува класичен пример на стигматизација во постконфликтен и мултиетнички контекст¹⁶².

Случајот „Смиљковско Езеро“ укажува на ризиците од поедноставеното поврзување на тероризмот со религијата. Аналитички гледано, тој покажува дека, без внимателен јавен дискурс, транспарентни институционални постапки и инклузивни политики, ваквите настани може да имаат долгорочни негативни последици врз социјалната кохезија и да создадат средина во која радикалните наративи полесно се вкоренуваат¹⁶³.

¹⁶¹ Schmid, A. (2013). “Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation.” ICCT Research Paper.

¹⁶² Amnesty International. (2016). Former Yugoslav Republic of Macedonia: Concerns Regarding Fair Trial Standards.

¹⁶³ UNDP. (2016). *Preventing Violent Extremism in the Western Balkans*. New York.

5. Стигматизација на религијата во контекст на тероризмот

Во анализата на современиот тероризам, религијата често се појавува како еден од најконтроверзните и најчесто погрешно интерпретираните фактори. По терористичките напади од почетокот на XXI век, особено по 11 септември 2001 година, во политичкиот, медиумскиот и јавниот дискурс се зацврсти тенденцијата за поистоветување на тероризмот со одредени религии. Овој процес доведе до стигматизација на религијата, при што комплексните безбедносни и политички феномени се поедноставуваат и се сведуваат на религиска припадност.

Стигматизацијата на религијата во контекст на тероризмот претставува процес во кој одделни насилни дејства, извршени од радикални групи или поединци, се генерализираат и им се припишуваат на целокупниот религиски систем и на сите негови следбеници. Таквиот пристап создава колективна вина и ја игнорира внатрешната разновидност на религиите, како и фактот дека огромното мнозинство верници ги отфрлаат насилството и екстремизмот¹⁶⁴. Академската литература нагласува дека религијата сама по себе ретко е примарна причина за тероризам, туку најчесто служи како идеолошка рамка што се надоврзува на политички, социјални и економски фрустрации¹⁶⁵.

Особено значајна улога во процесот на стигматизација имаат медиумите и политичкиот дискурс. Селективното известување, употребата на генерализирачки термини и честото нагласување на религиската припадност на сторителите на терористички напади придонесуваат за создавање стереотипи и страв кај пошироката јавност¹⁶⁶. Во таков контекст, одредени религиски заедници се претставуваат како „безбедносна закана“, што дополнително ги продлабочува нивната социјална маргинализација и исклученост.

Стигматизацијата има сериозни последици и на индивидуално и на општествено ниво. На општествен план, таа води кон пораст на дискриминација,

¹⁶⁴ Appleby, R.S. (2000). *The Ambivalence of the Sacred*. Lanham: Rowman & Littlefield.

¹⁶⁵ Juergensmeyer, M. (2003). *Terror in the Mind of God*. Berkeley: University of California Press.

¹⁶⁶ Nacos, B. (2016). *Mass-Mediated Terrorism*. Lanham: Rowman & Littlefield.

говор на омраза и ограничување на верските слободи, што е во спротивност со основните принципи на демократските општества и човековите права¹⁶⁷. На индивидуално ниво, чувството на неправда, отфрленост и колективно обвинување може да создаде психолошка и социјална ранливост, која во одредени случаи може да биде искористена од екстремистички групи за регрутација и радикализација¹⁶⁸.

Парадоксално, токму стигматизацијата на религијата може да придонесе за зајакнување на радикалните наративи. Кога религиските заедници се прикажуваат како непријателски или неспоиви со современото општество, екстремистичките актери го користат тоа чувство на „опсада“ за да ја зацврстат својата идеологија и да создадат јасна поделба помеѓу „ние“ и „тие“¹⁶⁹. На тој начин, стигматизацијата не само што не го намалува тероризмот туку може индиректно да придонесе за негово одржување.

Современите теоретски и практични пристапи кон спречување на тероризмот сè повеќе укажуваат на потребата од јасно разграничување меѓу религијата и насилниот екстремизам. Меѓународните организации и истражувачките центри нагласуваат дека ефективната борба против тероризмот мора да се заснова на прецизен јазик, почитување на религиската разновидност и активно вклучување на верските заедници како партнери во превенцијата¹⁷⁰. Ваквиот пристап овозможува намалување на стигматизацијата и создавање услови за градење доверба, социјална кохезија и долгорочна безбедност.

¹⁶⁷ European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). (2019). *Fundamental Rights Report*. Brussels

¹⁶⁸ Schmid, A. (2013). *“Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation”*. ICCT Research Paper

¹⁶⁹ Wiktorowicz, Q. (2005). *Radical Islam Rising*. Lanham: Rowman & Littlefield.

¹⁷⁰ UNDP. (2016). *Preventing Violent Extremism through Inclusive Development and the Promotion of Tolerance*. New York.

- **Поим и теоретска рамка на стигматизацијата**

Стигматизацијата претставува општествен процес преку кој одредени групи или поединци се означуваат како „други“, опасни или девијантни врз основа на одредена карактеристика. Класичната дефиниција на стигмата ја дава Ервинг Гофман, кој ја опишува како атрибут што длабоко го дискредитира поединецот или групата во очите на општеството¹⁷¹. Во контекст на тероризмот, стигматизацијата се јавува кога религијата станува колективен маркер преку кој се интерпретира и генерализира насилството.

Во безбедносните студии, стигматизацијата се анализира како дел од поширокиот процес на „секјуритизација“, при што одредени општествени феномени се претставуваат како егзистенцијална закана¹⁷². Кога религијата се секјуритизира, таа престанува да биде сфатена како приватна или културна практика и станува предмет на безбедносен сомнеж.

- **Религијата и тероризмот, аналитичко разграничување**

Една од најчестите аналитички грешки во јавниот дискурс е поистоветувањето на религијата со тероризмот. Академската литература јасно укажува дека религијата ретко претставува директна причина за терористичко насилство. Наместо тоа, таа често се користи како симболичка рамка која му дава морална легитимација на политички или идеолошки мотивирано насилство¹⁷³.

Марк Јиргенсмаер нагласува дека религијата во терористичките наративи функционира како „космичка војна“, каде што конфликтите се претставуваат како апсолутна борба меѓу доброто и злото¹⁷⁴. Овој пристап ја поедноставува реалноста

¹⁷¹ Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Prentice-Hall.

¹⁷² Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner.

¹⁷³ Hoffman, B. (2006). *Inside Terrorism*. New York: Columbia University Press.

¹⁷⁴ Juergensmeyer, M. (2003). *Terror in the Mind of God*. Berkeley: University of California Press.

и овозможува оправдување на екстремно насилство, но не го одразува автентичното религиозно учење.

- **Политички и безбедносен дискурс како фактор на стигматизација**

Политичкиот дискурс по терористичките напади често користи генерализирачки и алармантен јазик. Антитерористичките политики, иако формално насочени кон заштита на безбедноста, во практика понекогаш создаваат концепт на „осомничени заедници“¹⁷⁵. Овој концепт најчесто се применува врз муслиманските заедници во западните општества.

Таквиот пристап ја нарушува рамнотежата меѓу безбедноста и човековите права и ја зајакнува стигматизацијата на религијата како потенцијална закана.

- **Социјални последици од стигматизацијата на религијата**

Стигматизацијата има директни социјални последици, вклучувајќи дискриминација, говор на омраза и социјална изолација. Извештаите на Европската агенција за фундаментални права покажуваат пораст на антимуслимански инциденти по големи терористички напади¹⁷⁶.

Овие појави ја поткопуваат социјалната кохезија и го отежнуваат меѓурелигискиот дијалог, создавајќи трајни поделби во општеството.

- **Стигматизацијата како фактор на радикализација**

Парадоксално, стигматизацијата може да придонесе за процесите на радикализација. Теориите за радикализација укажуваат дека чувството на

¹⁷⁵ Pantazis, C., & Pemberton, S. (2009). “From the ‘Old’ to the ‘New’ Suspect Community.” *British Journal of Criminology*.

¹⁷⁶ European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). (2017). *Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia*. Vienna.

неправда, дискриминација и колективна вина може да создаде ранливост кај поединци, особено кај младите¹⁷⁷.

Алекс Шмид нагласува дека ваквите фактори не се директна причина за тероризам, но може да дејствуваат како катализатор во процесот на радикализација¹⁷⁸.

- **Регионални примери на религиска стигматизација**

Стигматизацијата на религијата се манифестира различно во зависност од регионалниот контекст. Во Западна Европа, таа најчесто се поврзува со имиграцијата и безбедноста, додека на Балканот е испреплетена со постконфликтни етнички и верски тензии¹⁷⁹. Случаите во БиХ и Северна Македонија покажуваат дека локалниот контекст игра клучна улога во интензитетот и формата на стигматизацијата.

- **Механизми за надминување на стигматизацијата**

Современите стратегии за спречување на тероризмот сè повеќе нагласуваат инклузивни пристапи кои ги вклучуваат верските заедници како партнери, а не како безбедносен ризик¹⁸⁰. Интеррелигискиот дијалог, прецизниот јавен јазик и почитувањето на човековите права се клучни механизми за намалување на стигматизацијата и спречување на радикализацијата.

¹⁷⁷ Wiktorowicz, Q. (2005). *Radical Islam Rising*. Lanham: Rowman & Littlefield.

¹⁷⁸ Schmid, A. (2013). *Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation*. ICCT.

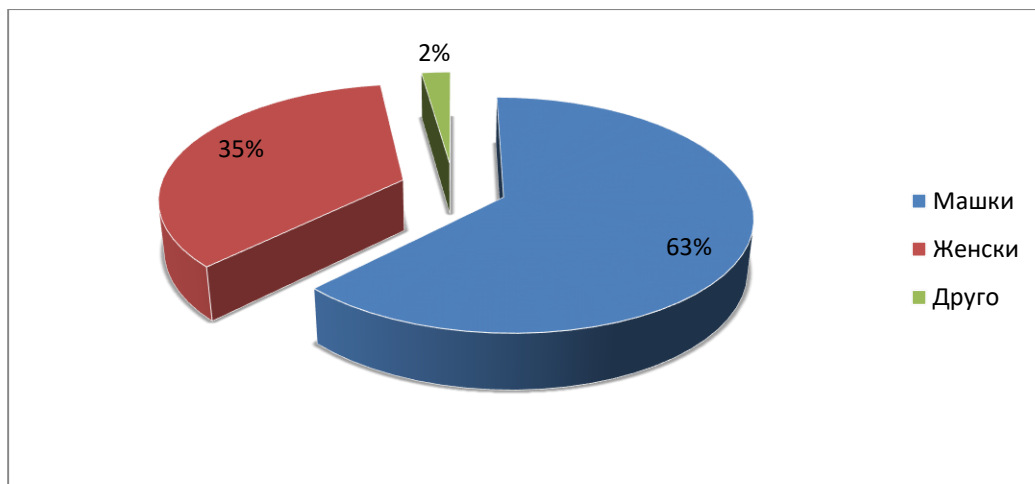
¹⁷⁹ Azinović, V. (2015). *Between Salvation and Terror*. Sarajevo: Atlantic Initiative.

¹⁸⁰ UNDP. (2016). *Preventing Violent Extremism through Inclusive Development*. New York.

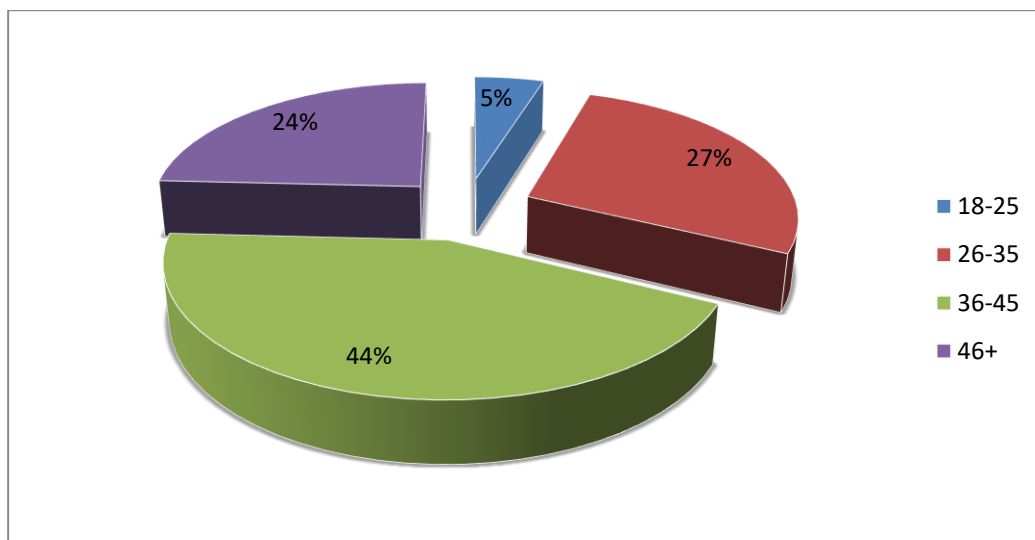
5.1. Спроведена анкета

Анкетата е спроведена онлајн под насловот „Стигматизација на религијата во контекст на тероризмот“ со поставени 12 прашања. На анкетата одговориле 62 испитаници и ги добивме следниве резултати.

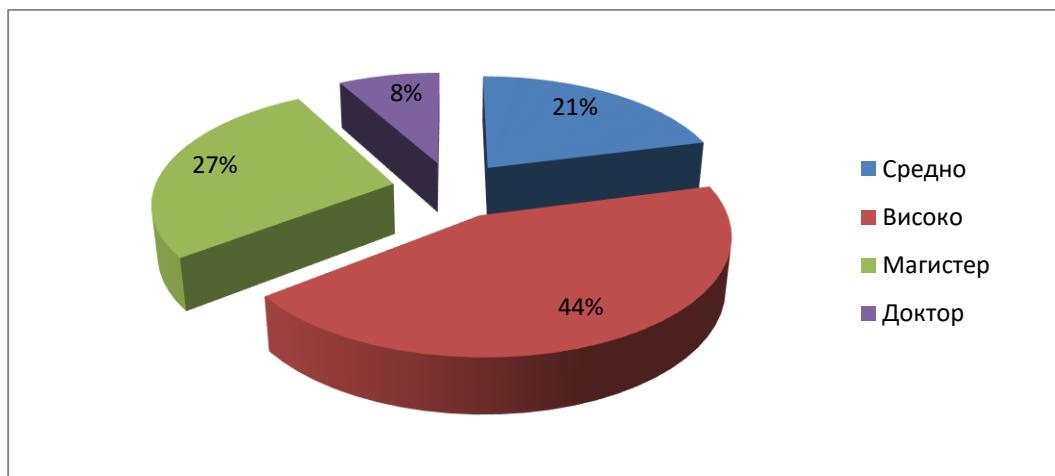
1. Пол

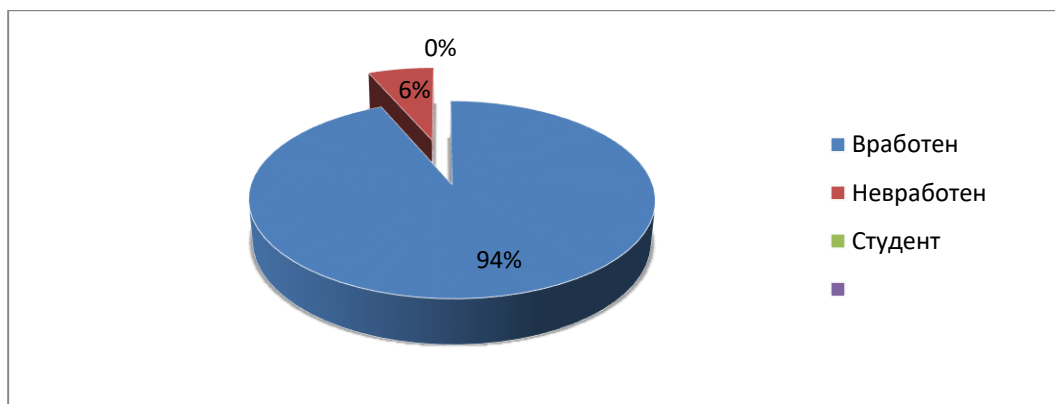
2. Возраст

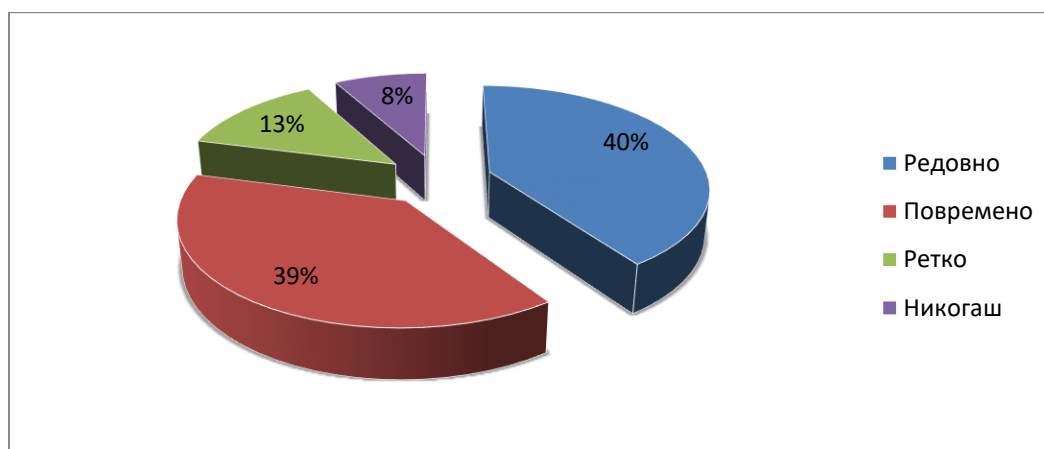
3. Образование

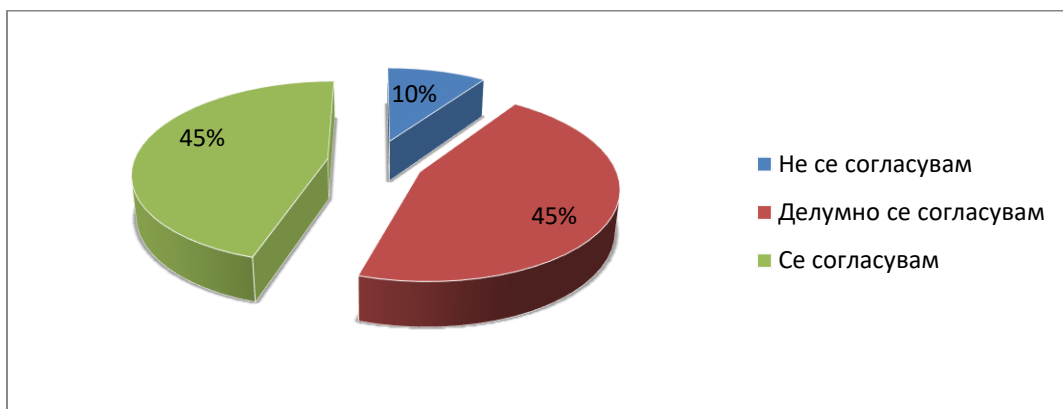
4. Работен статус

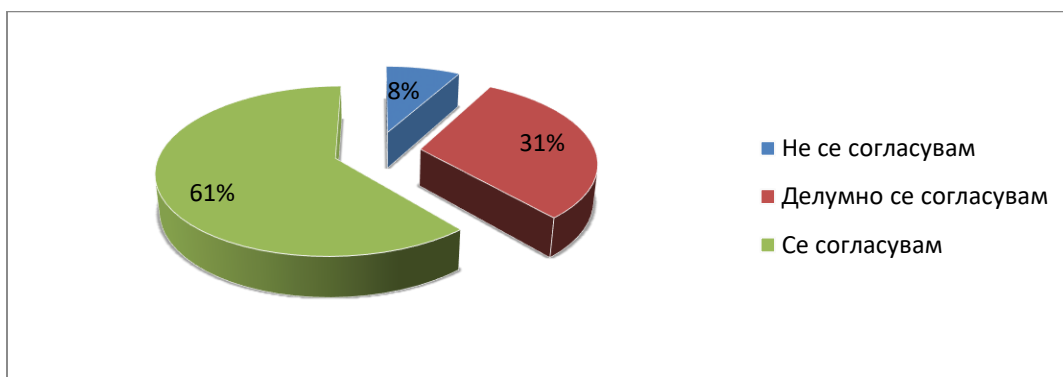
5. Дали практикувате религија

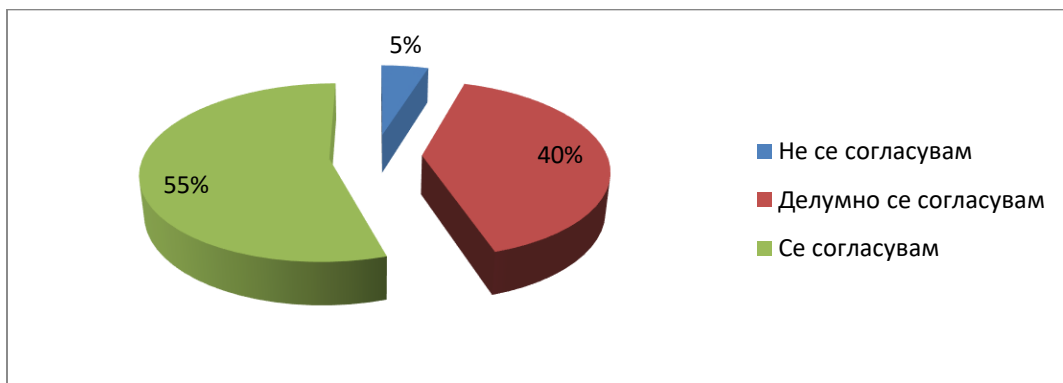
6. Терористичките напади придонесуваат негативна перцепција кон одредени религии

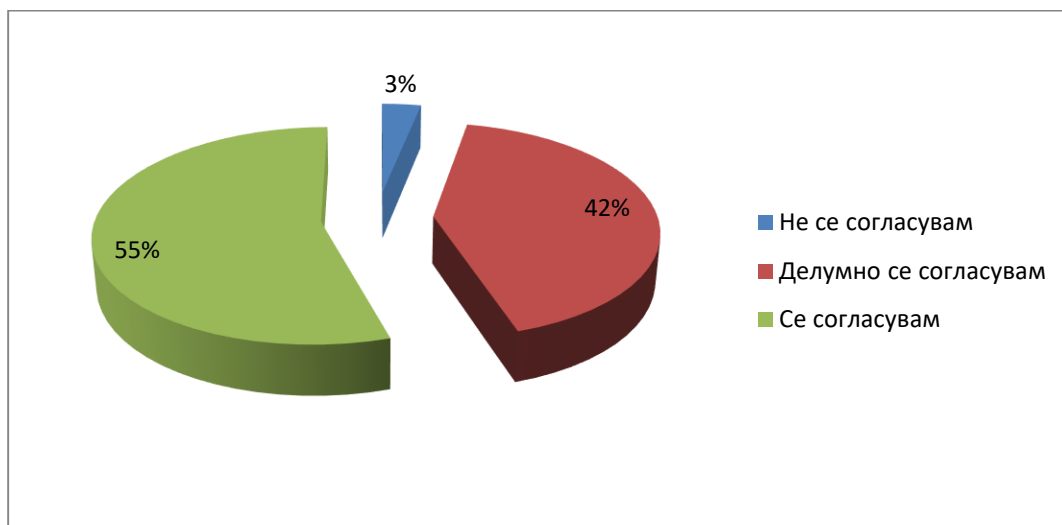
7. Тероризмот е повеќе политички отколку религиозно мотивиран феномен

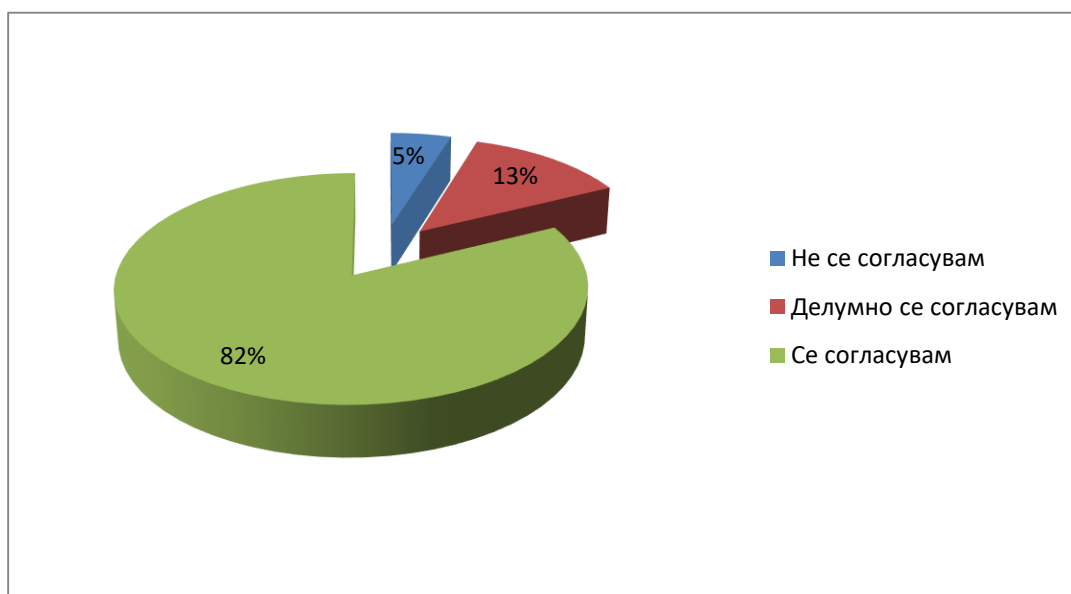
8. Јавноста често прави генерализации врз основа на религиозна припадност

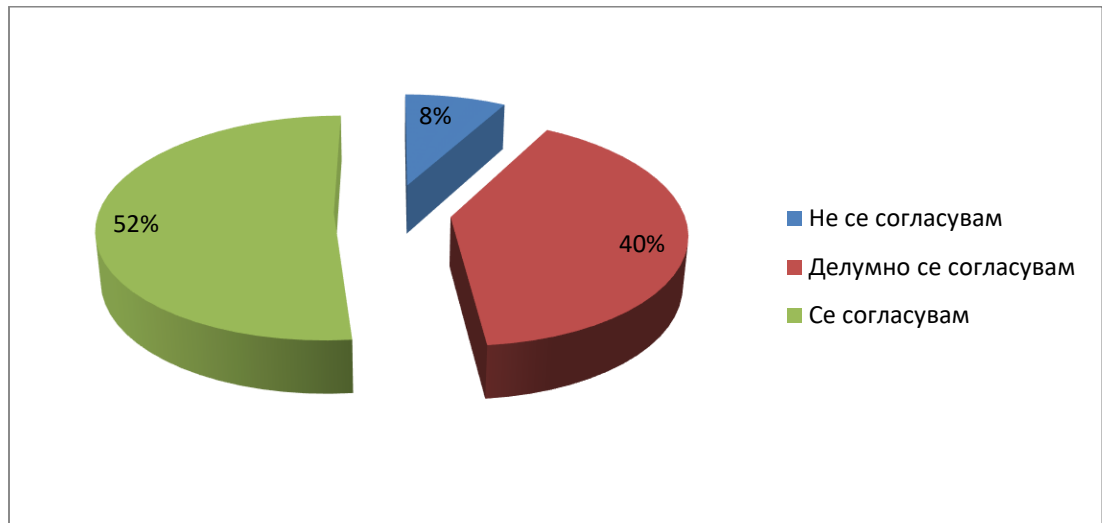
9. Верските лидери имаат значајна улога во спречување на екстремизмот

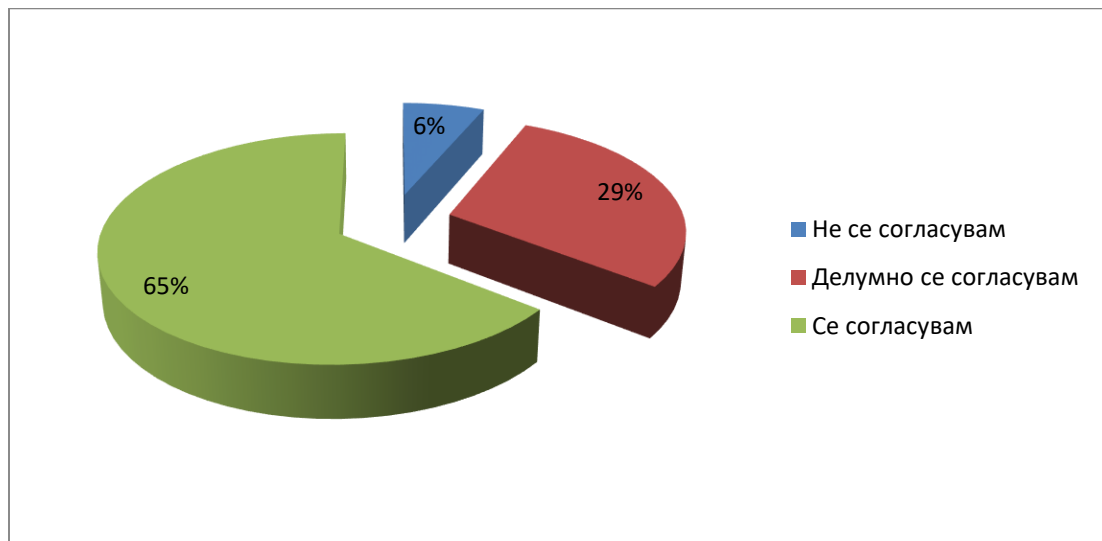
10. Образованието може да ја намали стигматизацијата поврзана со религијата и тероризмот

11. Медиумите често ја поврзуваат религијата со тероризмот на поедноставен начин

12. Водечките политички сили придонесуваат за создавање стереотипи кон одредени религии

Врз основа на спроведената анкета со 62 испитаници, може да се констатира дека постои високо ниво на свесност за комплексноста на односот меѓу религијата и тероризмот, како и за процесот на стигматизација што произлегува од таа поврзаност. Примерокот, кој во најголем дел се состои од високообразована и економски активна популација, покажува изразена способност за критичко

разграничување помеѓу религијата како духовен и културен систем и тероризмот како насилен и најчесто политички мотивиран феномен.

Мнозинство од испитаниците смета дека терористичките напади придонесуваат за создавање негативна перцепција кон одредени религии, при што истовремено доминира ставот дека тероризмот е повеќе политички отколку религиозно мотивиран. Ова укажува дека испитаниците ја потврдуваат тенденцијата на општеството да ја генерализира и да ја пренесува одговорноста од поединци или екстремистички групи врз цели верски заедници. Ваквата перцепција се надополнува со уверувањето дека јавноста често прави генерализации врз основа на религиозна припадност, што директно го потврдува постоењето на стигматизациски механизми.

Дополнително, резултатите покажуваат дека медиумите и водечките политички сили се перципираат како значајни фактори во создавањето и одржувањето стереотипи поврзани со религијата и тероризмот. Ова упатува на заклучок дека стигматизацијата не е спонтан процес, туку е условена од пошироки општествени и комуникациски структури. Истовремено, испитаниците изразуваат високо ниво на доверба во образованието и во улогата на верските лидери како механизми за превенција на екстремизмот и намалување на предрасудите.

Сумирано, наодите од истражувањето ја поддржуваат тезата дека стигматизацијата на религијата во контекст на тероризмот е резултат на социјални, политички и медиумски конструкции, а не на суштинска поврзаност меѓу религиозните учења и насилниот екстремизам. Ова укажува на потреба од интегриран пристап кој ќе ги вклучи образовните институции, верските заедници и медиумите во процесот на деконструкција на стереотипите и јакнење на критичката јавна свест.

6. Поврзаноста на медиумите и онлајн платформите со тероризмот

6.1. Медиумската конструкција на тероризмот и религијата

Медиумите и тероризмот се поврзани преку информациите кои се пренесуваат до јавноста. Терористичките групи често ја користат медиумската мрежа за да се прошири страв и да ја пренесат својата порака. За тоа, медиумите имаат голема одговорност да известуваат точно, внимателно и без сензационализам, но за жал медиумите имаат тенденција да се концентрираат, во зависност од периодот, на одредени форми на тероризам. Некои медиуми избираат настани кои се значајни (врз основа на свој сет вредности кои им даваат приоритет на насилството и конфликти во која било форма) за да се издигне поголема паника. Со одговорно новинарство може да се намали влијанието на тероризмот и да се заштити јавниот интерес.

Во современиот безбедносен и медиумски контекст, тероризмот ретко се претставува како исклучиво политичко или безбедносно прашање, напротив, тој често се интерпретира низ културни и религиски призми. Традиционалните медиуми имаат значајна улога во обликувањето на јавниот дискурс за тероризмот, при што религијата – особено исламот – често се појавува како централна референтна точка¹⁸¹.

Истражувањата покажуваат дека медиумскиот дискурс често ја поедноставува врската помеѓу религијата и тероризмот, при што сложените политички, историски и социјални фактори се потиснуваат во корист на културни и религиски објаснувања¹⁸². Ова води кон создавање доминантни наративи во кои одредени религии се прикажуваат како проблематични или склони кон насилство, што претставува основа за нивна стигматизација¹⁸³.

¹⁸¹ Schmid, A. P. (2011). *The Routledge Handbook of Terrorism Research*.

¹⁸² Hall, S. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*.

¹⁸³ Said, E. (1981). *Covering Islam*.

6.2. Начинот, симболите и визуелните рамки во медиумското известување

Медиумското известување за терористички настани не се состои само од пренос на факти, туку од процес на селекција, интерпретација и симболичка артикулација на реалноста. Во тој процес, начинот, симболите и визуелните рамки што ги користат медиумите имаат клучна улога во обликувањето на значењето што публиката му го припишува на тероризмот и на религијата поврзана со него¹⁸⁴. Начинот на кој се претставуваат актери, мотиви и контексти директно влијае врз создавањето надоминантни наративи и врз процесите на стигматизацијата.

Начинот што медиумите го користат при известување за терористички настани има клучна улога во обликувањето на јавната перцепција. Термини како „исламски тероризам“, „верски фанатизам“ или „џихадистички напад“ често се употребуваат без соодветна теолошка или контекстуална анализа¹⁸⁵. Со тоа, религиозните поими се редуцираат на насилни конотации, а нивното оригинално значење се губи.

Покрај начинот, визуелните елементи – фотографии, видеа и симболи – играат значајна улога во медиумската репрезентација. Честото прикажување на религиозни симболи во контекст на насилство создава асоцијативна врска помеѓу религијата и тероризмот во колективната свест¹⁸⁶. Овие визуелни рамки се особено влијателни бидејќи функционираат на емоционално и потсвесно ниво.

6.3. Онлајн платформи и ширење поедноставени и стигматизирачки наративи

Со појавата на социјалните мрежи и онлајн медиумите, процесот на стигматизација на религијата во контекст на тероризмот се засилува. Онлајн платформите функционираат како простори каде што информациите се шират

¹⁸⁴ Hells, S. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*.

¹⁸⁵ Richardson, J. (2004) *(Mis) Representing Islam*.

¹⁸⁶ Ahmed, S. (2004). *The Cultural Politics of Emotion*.

брзо, често без уредничка контрола и без соодветен контекст. Ова овозможува ширење поедноставени, па дури и дехуманизирачки наративи за цели религиозни заедници¹⁸⁷.

Со развојот на онлајн медиумите и социјалните мрежи, медиумскиот дискурс за тероризмот станува подецентрализиран, но не и нужно подлабок или покритички. Онлајн платформите овозможуваат брзо ширење информации, но и поедноставени интерпретации, шпекулации и говор на омраза¹⁸⁸.

Во дигиталниот простор, стигматизацијата на религијата често се засилува преку коментари, мемиња и кориснички генерирани содржини што ја генерализираат вината и ја прошируваат од индивидуални актери кон цели религиски заедници¹⁸⁹. Овие процеси придонесуваат за нормализација на негативните стереотипи и нивна поширока општествена прифатеност.

Онлајн активностите на насилните екстремистички и терористички организации се одвиваат од различни типови платформи кои ги олеснуваат комуницирањето на нивната координација, ширењето пропаганда, финансирањето, регрутирањето, планирањето на нивните акции, насочувањето на членовите, набавката на оружје и слично.

Терористичките организации комуницираат преку информацискиот екосистем и се движат од отворени и централизирани платформи како што се „Фејсбук“, „Јутјуб“, „Твитер“, „Инстаграм“, па сè до шифрирани сервери и групи, на пример „Телеграм“ и други децентрализирани платформи, дарк веб, или познат и како темната страна на интернетот.

¹⁸⁷ Poole, E. (2002). *Reporting Islam*.

¹⁸⁸ Fuchs, C. (2017). *Social Media: A Critical Introduction*.

¹⁸⁹ Awan, I. (2016). *Islamophobia on Social Media*.

6.4. Терористичката саморепрезентација и медиумската рецепција

Терористичките актери не дејствуваат само преку физичко насилство, туку и преку симболичка комуникација. Нивните јавни пораки, изјави, видеа и визуелни материјали претставуваат обиди за саморепрезентација, преку кои тие настојуваат да ја обликуваат перцепцијата на сопствените дејства и идентитети. Во овој процес, религијата често се користи како централна симболичка рамка, не како духовна практика, туку како идеолошки ресурс¹⁹⁰.

Саморепрезентацијата на терористичките групи најчесто вклучува селективна и поедноставена употреба на религиозни поими, текстови и симболи. Овие елементи се извлекуваат од поширокиот теолошки и историски контекст и се реинтерпретираат на начин што го легитимира насилството и го прикажува како морално оправдано дејство¹⁹¹. Таквата употреба претставува јасен пример за идеолошка злоупотреба на религијата, при што верата се трансформира во средство за мобилизација и идентификација.

Медиумската рецепција на оваа саморепрезентација игра клучна улога во процесот на стигматизација. Кога медиумите ги пренесуваат пораките на терористичките актери без критичка дистанца, тие ризикуваат да ја репродуцираат нивната интерпретативна рамка. Наместо да се направи јасна разлика помеѓу религијата како верски систем и нејзината инструментализација, медиумскиот дискурс често ги спојува овие категории¹⁹².

Особено проблематично е кога религиозната саморепрезентација на терористичките групи се прифаќа како автентичен израз на верата. Во такви случаи, медиумите стануваат посредници во ширењето редукционистички претстави за религијата, при што насилството се претставува како логично продолжение на религиозните учења¹⁹³. Овој процес има значајно влијание врз

¹⁹⁰ Juergensmeyer, M. (2017). *Terror in the Mind of God*.

¹⁹¹ Esposito, J. (2015). *Islam and Political Violence*.

¹⁹² Said, E. (1981). *Covering Islam*.

¹⁹³ Richardson, J. (2004). *(Mis)Representing Islam*.

јавната перцепција, бидејќи медиумите уживаат висок степен на легитимитет како извори на знаење.

Дополнително, визуелните и наративните стратегии што ги користат терористичките групи често се дизајнирани да бидат медиумски атрактивни. Употребата на религиозна симболика, униформираност, ритуализирани говори и внимателно режирани сцени има за цел да создаде моќна визуелна и емоционална порака¹⁹⁴. Кога овие содржини се репродуцираат во медиумите без контекстуализација, тие ја задржуваат својата симболичка сила и ја засилуваат врската помеѓу религијата и насилството.

Од аспект на медиумските студии, рецепцијата не е пасивен процес, туку интеракција помеѓу текстот, медиумот и публиката. Меѓутоа, доминантните медиумски рамки значително ја ограничуваат можноста за алтернативно читање на овие пораки. Кога религијата постојано се појавува во медиумскиот простор во контекст на терористичка саморепрезентација, публиката постепено ја интернализира оваа поврзаност како „природна“¹⁹⁵.

Овој процес придонесува за колективна генерализација и стигматизација, при што индивидуалните верници се перципираат низ призма на насилните саморепрезентации што медиумите ги пренесуваат. Наместо да се истакне плурализмот на религиозните интерпретации и гласови, доминира еднодимензионален наратив што ја редуцира религијата на идеолошка алатка за насилство¹⁹⁶. Затоа, критичката медиумска анализа ја нагласува потребата од внимателна и контекстуализирана рецепција на терористичките пораки. Препознавањето на саморепрезентацијата како стратегија, а не како автентичен религиозен израз, е клучно за спречување понатамошна стигматизација на религијата во јавниот дискурс¹⁹⁷.

¹⁹⁴ Barthes, R. (1977). *Image, Music, Text*.

¹⁹⁵ Hall, S. (1980). *Encoding/Decoding*.

¹⁹⁶ Poole, E. (2002). *Reporting Islam*.

¹⁹⁷ Van Dijk, T. (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*.

6.5. Последици од визуелното врамување врз општествената перцепција и религијата

Континуираното визуелно врамување на тероризмот преку религиозни симболи и асоцијации има длабоки и долгорочни последици врз општествената перцепција на религијата. Визуелните претстави, за разлика од текстуалните објаснувања, дејствуваат непосредно и емоционално, при што ја обликуваат колективната имагинација и зацврстуваат одредени интерпретативни шеми¹⁹⁸. Кога религиозните симболи систематски се поврзуваат со насилство, конфликт и закана, тие постепено ја губат својата духовна и културна комплексност и се редуцираат на негативни маркери.

Овој процес придонесува за создавање симболички граници помеѓу „прифатливото“ и „опасното“ во општеството. Религијата, наместо да се перципира како дел од културниот плурализам, се позиционира како потенцијален извор на нестабилност и конфликт¹⁹⁹. Таквата перцепција не произлегува од директно искуство на поединците, туку од медиумски посредуваната реалност, која со текот на времето станува доминантна рамка за толкување.

Визуелното врамување, исто така, влијае врз процесите на социјална идентификација и „другост“. Одредени религиозни заедници се претставуваат како хомогени и непроменливи, при што индивидуалните разлики и внатрешната разновидност целосно се игнорираат²⁰⁰. Ова води кон појава на генерализирачки ставови и предрасуди, кои може да се манифестираат во секојдневни форми на дискриминација, исклучување и социјална дистанца.

Дополнително, ваквите визуелни наративи имаат кумулативен ефект. Повторувањето на исти симболички претстави низ различни медиуми и временски периоди создава впечаток на „нормалност“ на стигматизацијата. Со тоа, негативните асоцијации стануваат општествено прифатени и ретко се доведуваат во

¹⁹⁸ Hall, S. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*.

¹⁹⁹ Said, E. (1981). *Covering Islam*.

²⁰⁰ Poole, E. (2002). *Reporting Islam*.

прашање²⁰¹. Ова ја отежнува можноста за развој на критички и плуралистички јавен дискурс за религијата и нејзината улога во современото општество.

Од социолошка перспектива, ваквата визуелна стигматизација може да доведе и до внатрешни последици кај самите религиски заедници. Чувството на постојана негативна видливост и јавна сомничавост може да резултира со повлекување од јавниот простор, автоцензура или засилување на идентитетската затвореност²⁰². На тој начин, медиумските визуелни рамки не само што ја одразуваат реалноста туку активно учествуваат во нејзиното обликување.

6.6. Потребата од критички медиумски пристап и деконструкција на визуелните наративи

Со оглед на силното влијание на визуелните рамки врз општествената перцепција, академската литература сè повеќе ја нагласува потребата од критички медиумски пристап кон известувањето за тероризмот и религијата. Овој пристап подразбира систематска анализа на начините на кои се конструираат медиумските слики, симболи и наративи, како и нивното идеолошко значење²⁰³.

Критичкиот медиумски пристап не се фокусира само на содржината што се прикажува, туку и на она што е изоставено. Отсуството на алтернативни визуелни претстави – како секојдневниот живот на верниците, нивните социјални улоги и позитивни придонеси – придонесува за едодимензионално прикажување на религијата²⁰⁴. Со тоа, визуелниот репертоар останува ограничен на сензационализам и конфликт.

Деконструкцијата на визуелните наративи претставува методолошка алатка за разоткривање на скриените претпоставки и вредносни позиции што стојат зад

²⁰¹ Barthes, R. (1977). *Image, Music, Text*.

²⁰² Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*.

²⁰³ Fairclough, N. (1995). *Media Discourse*.

²⁰⁴ Richardson, J. (2004). *(Mis)Representing Islam*.

медиумските слики. Таа овозможува да се идентификуваат повторувачките шеми, симболичките кодови и визуелните клишеа што ја зацврстуваат стигматизацијата²⁰⁵. Преку ваква анализа, религијата може повторно да се контекстуализира како сложен и повеќеслоен феномен, наместо како еднозначен симбол на насилство.

Во тој контекст, улогата на медиумската писменост е од суштинско значење. Развивањето на способноста за критичко читање на визуелните содржини им овозможува на поединците да ги препознаат манипулативните стратегии и да ги доведат во прашање доминантните наративи²⁰⁶. Медиумската писменост не значи негирање на реалните проблеми поврзани со тероризмот, туку нивно разбирање без генерализација и стигматизација на религијата.

На крај, критичкиот медиумски пристап отвора простор за поинклузивен и одговорен јавен дискурс. Преку промовирање разновидни визуелни претстави и контекстуализирани наративи, медиумите можат да придонесат за намалување на стереотипите и за поттикнување дијалог наместо страв²⁰⁷. Во таа смисла, деконструкцијата на визуелните рамки не е само академска задача, туку и општествена потреба.

²⁰⁵ Van Dijk, T. (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*.

²⁰⁶ Buckingham, D. (2003). *Media Education*.

²⁰⁷ UNESCO. (2021). *Media and Information Literacy*.

7. Препораки за справување со тероризмот

Справувањето со тероризмот претставува сложен и долгорочен општествен процес кој бара сеопфатен пристап и надминување на поедноставените толкувања на овој феномен. Тероризмот не може да се разбере, ниту третира како изолиран безбедносен проблем, туку како форма на идеолошко и политичко дејствување што се развива во специфични општествени, културни и историски контексти. Оттука, препораките за справување со тероризмот треба да се насочени кон адресирање на пошироките општествени услови што овозможуваат радикалните идеологии да најдат простор за артикулација и мобилизација.

Клучна препорака во овој контекст е потребата од продлабочено и критичко разбирање на идеолошките наративи што стојат зад терористичкото дејствување. Наместо редуccionистички објаснувања кои го поистоветуваат тероризмот со одредена религија, култура или идентитет, неопходно е јасно разграничување меѓу религијата како верски и културен систем и нејзината идеолошка злоупотреба од страна на насилни актери. Таквото разграничување е од суштинско значење за спречување на стигматизацијата на цели заедници и за зачувување на општествената кохезија.

Понатаму, справувањето со тероризмот подразбира јакнење на социјалната инклузија и еднаквоста во општеството. Истражувањата покажуваат дека чувството на маргинализација, исклученост и неправда може да придонесе за прифаќање радикални идеологии, особено кај поединци кои се соочуваат со идентитетски кризи или ограничени можности за општествено учество. Затоа, политиките насочени кон еднаков пристап до образование, вработување и јавен живот претставуваат важна превентивна рамка која ја намалува привлечноста на екстремните наративи.

Образованието има централна улога во долгорочното справување со тероризмот, бидејќи овозможува развој на критичко мислење, интеркултурна чувствителност и способност за препознавање манипулативни идеологии. Преку образовни процеси што ги промовираат плурализмот, толеранцијата и

почитувањето на различностите, се создаваат услови за отпорност кон поедноставени и насилни толкувања на светот. Ваквиот пристап не го негира постоењето на конфликти, туку овозможува нивно разбирање без прибегнување кон генерализации и стереотипи.

Особено значајна е и потребата од развивање инклузивен јавен дискурс кој ќе овозможи видливост на различни општествени и религиски гласови. Вклучувањето плурални перспективи во јавната дебата придонесува за деконструкција на доминантните наративи што го поистоветуваат тероризмот со колективни идентитети. Наместо тоа, јавниот дискурс треба да ја истакнува сложеноста на феноменот и да ја нагласува индивидуалната одговорност, без префрлање вина врз цели заедници.

Дополнително, справувањето со тероризмот бара континуирана академска и интердисциплинарна анализа која ќе ги поврзе социолошките, политичките, културните и религиозните аспекти на овој феномен. Научното знаење игра клучна улога во информирањето на јавните политики и во обликувањето поодговорен јавен дискурс. Без ваква аналитичка основа, постои ризик тероризмот да се третира преку поедноставени и краткорочни решенија кои не ги адресираат неговите подлабоки причини.

На крај, секоја стратегија за справување со тероризмот треба да биде заснована врз принципите на човековите права, достоинството и владеењето на правото. Стигматизацијата, колективната вина и дискриминацијата не само што се спротивни на овие принципи туку и потенцијално го продлабочуваат чувството на неправда и општествена поделеност. Одржливото справување со тероризмот, затоа, подразбира создавање општествени услови во кои безбедноста, слободата и почитувањето на различностите не се спротивставени, туку заемно се надополнуваат.

8. Заклучок

Според основната хипотеза, стигматизацијата на религијата во контекст на тероризмот претставува резултат на идеолошка злоупотреба, при што религијата често се користи како изговор или средство за оправдување насилни дејства, а не како нивна вистинска причина; оваа стигма има сериозни општествени импликации, вклучувајќи дискриминација, поларизација и нарушување на социјалната кохезија.

Овој труд ја анализираше стигматизацијата на религијата во контекст на тероризмот преку призмата на идеолошката злоупотреба на религиските наративи и нејзините пошироки општествени импликации. Истражувањето покажа дека тероризмот мотивиран од религиски дискурс **не претставува** автентичен израз на верата, туку инструментализирана идеолошка конструкција што ги користи религиозните симболи, текстови и идентитети за легитимирање на политички, геостратегиски и социјални цели.

Анализата на современите примери и студиите на случаи укажаа дека религиски мотивираниот тероризам не е монолитен феномен, туку разновиден по своите идеолошки извори, организациски структури и оперативни методи. Иако во јавниот и медиумскиот дискурс често доминира перцепцијата дека одредени религии се „по природа“ поврзани со насилство, емпириските податоци и теоретските рамки што беа применети во трудот јасно покажуваат дека насилството произлегува од радикални интерпретации, политички фрустрации и социјална маргинализација, а не од самите религиски учења.

Помошните хипотези во овој труд се насочени кон подлабоко разбирање на односот помеѓу религијата, тероризмот и процесите на стигматизација во современите општества. Првата хипотеза се однесува на идеолошката злоупотреба на религијата од страна на терористичките организации. Имено, религијата во овие случаи не претставува суштинска причина за насилството, туку инструмент кој се користи за мобилизација, легитимирање и оправдување политички и идеолошки

цели. Ваквиот пристап укажува дека религиозниот наратив често е секундарен во однос на пошироките геополитички и социјални интереси.

Во однос на втората помошна хипотеза, медиумска и политичка стигматизација, сметам дека посебно значајна е улогата на медиумите и политичкиот дискурс во процесот на стигматизација. Селективното известување, генерализациите и употребата на сензационалистички наративи придонесуваат кон создавање колективни стереотипи за цели религиски заедници. Таквата стигматизација не само што ја продлабочува социјалната поларизација туку и индиректно создава услови за понатамошна радикализација, бидејќи маргинализираните групи стануваат поподложни на екстремистички наративи што ветуваат идентитет, смисла и „правда“.

Третата помошна хипотеза се однесува на социјалните импликации од ваквата стигматизација. Таа доведува до пораст на дискриминација, недоверба и социјална поларизација, што негативно влијае врз меѓурелигискиот дијалог и општествената кохезија. Ваквите процеси не само што ги маргинализираат одредени заедници туку и создаваат услови за дополнителни тензии и конфликти во општеството.

Четвртата хипотеза ја нагласува превентивната димензија на вклучувањето на религиозните заедници во политики за спречување насилан екстремизам. Нивната активна улога може да придонесе кон деконструкција на стереотипите и намалување на стигматизацијата, како и кон зајакнување на општествената отпорност. Преку промовирање дијалог, толеранција и заеднички вредности, религиозните институции може да бидат значаен фактор во градењето стабилно и инклузивно општество.

Трудот, исто така, укажа на комплексниот однос меѓу безбедносните политики и човековите права. Прекумерните репресивни мерки насочени кон одредени религиски заедници, иако мотивирани од безбедносни причини, често резултираат со нарушување на довербата меѓу државата и граѓаните, како и со институционализирана дискриминација. Наместо тоа, анализата сугерира дека

одржливите стратегии за спречување на религиски мотивираниот тероризам мора да бидат базирани на инклузивни политики, социјална кохезија, образовни програми и интеркултурен дијалог.

Во тој контекст, улогата на религиските лидери и заедници се покажа како клучна. Тие имаат потенцијал да дејствуваат како актери на дерадикализација преку јасно осудување на насилството, промовирање теолошки интерпретации што ја нагласуваат етиката на мирот и активно учество во јавниот дијалог. Примерите од различни региони, вклучително и Балканот, укажуваат дека партнерството меѓу државните институции, граѓанското општество и религиските заедници може значително да придонесе кон намалување на радикализацијата и стигматизацијата.

Како заклучна констатација, може да се истакне дека стигматизацијата на религијата во контекст на тероризмот не е само аналитички неточна, туку и општествено штетна. Таа ја поткопува социјалната доверба, ги нарушува меѓурелигиските односи и ја засилува логиката на „ние“ наспроти „тие“, што е токму онаа дихотомија врз која опстојуваат екстремистичките идеологии. Затоа, деконструкцијата на овие стигматизирачки наративи и развојот на критички, научнозасновани пристапи кон тероризмот претставуваат неопходен предуслов за поефикасна превенција и заштита на плуралните и демократски општества.

На крајот, трудот ја потврдува потребата од мултидисциплинарен пристап кон феноменот на религиски мотивираниот тероризам, кој ќе ги интегрира безбедносните, социолошките, теолошките и медиумските перспективи. Само преку таков холистички пристап е можно истовремено да се спречи насилниот екстремизам и да се заштитат религиските заедници од неоправдана стигматизација, со што се придонесува кон посоодветен, правичен и одржлив општествен одговор на еден од најкомплексните предизвици на современото време.

9. Користена литература

1. Ahmed, S. (2004). *The Cultural Politics of Emotion*.
2. Alex P. Schmid (2023), „Defining Terrorism“, ICCT Report, достапно на: [Schmidt - Defining Terrorism 1.pdf](#)
3. Alex P. Schmid, *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, 2011.
4. Alex Schmid. (2013). “Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation,” ICCT.
5. Allen, C. (2010). *Islamophobia*. Farnham: Ashgate.
6. American Psychological Association (2020). *APA Dictionary of Psychology*. Washington, DC: APA.
7. Amnesty International. (2016). Former Yugoslav Republic of Macedonia: Concerns Regarding Fair Trial Standards.
8. Anthony D. Smith. (1986). *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell.
9. Appleby, R. S. (2000). *The ambivalence of the sacred: Religion, violence, and reconciliation*. Rowman & Littlefield.
10. Arquilla, J., & Ronfeldt, D. (2001). *Networks and Netwars*. RAND Corporation.
11. Aslan, Reza. (2009). *How to Win a Cosmic War*.
12. Awan, I. (2016). *Islamophobia on Social Media*.
13. Azinović, V. (2015). *Between Salvation and Terror: Radicalization and Foreign Fighters in the Balkans*. Sarajevo: Atlantic Initiative.
14. Balić, S. (2013). “Islam and Security Discourses in Bosnia and Herzegovina.” *Journal of Muslim Minority Affairs*.
15. Barthes, R. (1977). *Image, Music, Text*.
16. Berger, J. M. *Extremism*. Cambridge: MIT Press, 2018.
17. Brubaker, R. (2017). *Between Nationalism and Civilizationism: The European Populist Moment in Comparative Perspective*. *Ethnic and Racial Studies*, 40(8), 1191–1226.
18. Bruce Hoffman, *Inside Terrorism*, Columbia University Press, 2006.
19. Bruce, Steve. (2008). *Fundamentalism*. Polity Press.
20. Buckingham, D. (2003). *Media Education*.
21. Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner.
22. Cass Sunstein. (2009). *Going to Extremes*, Oxford University Press.
23. Cavanaugh, William T. (2009). *The Myth of Religious Violence*. Oxford University Press.
24. Cesari, J. (2009). *Muslims in the West after 9/11: Religion, Politics and Law*. London: Routledge.
25. Cesari, J. (2013). *Why the West Fears Islam: An Exploration of Muslims in Liberal Democracies*. Palgrave Macmillan.
26. Charles Tilly. (2004). *Social Movements*, Paradigm Publishers.

27. Clark McCauley & Sophia Moskalenko. (2011). *Friction: How Radicalization Happens*. Oxford University Press.
28. Coolseat, R. (2011). *Jihadist Terrorism and Radicalisation in Europe*. Ashgate.
29. Council of Europe. (2008). *White paper on intercultural dialogue: Living Together as equals in dignity*. Council of Europe Publishing.
30. Court of Bosnia and Herzegovina. (2012). *Judgment in the Case of Mevlid Jašarević*. Sarajevo.
31. Daniel Byman. (2015). *Al Qaeda, the Islamic State, and the Global Jihadist Movement*.
32. David Andress, *The Terror: The Merciless War for Freedom in Revolutionary France*, 2005.
33. David Easton. (1965). *A Systems Analysis of Political Life*, Wiley.
34. Diarmaid MacCulloch. (2009). *Christianity: The First Three Thousand Years*, Viking.
35. Donatella Della Porta. (2013). *Clandestine Political Violence*, Cambridge University Press.
36. Donatella Della Porta. (2018). *Radicalization: A Relational Perspective*, Oxford University Press.
37. Durkheim, É. (1995 [1912]). *The Elementary Forms of Religious Life*. New York: Free Press.
38. Edwin Bakker, Jeanine de Roy van Zuijdewijn (2022), „Definition and nature of terrorism“, Amsterdam University Press, достапно на: [Definition and nature of terrorism \(Chapter 1\) - Terrorism and Counterterrorism Studies](#)
39. Émile Durkheim. (1912). *The Elementary Forms of Religious Life*, Free Press.
40. Ernest Gellner. (1983). *Nations and Nationalism*, Cornell University Press.
41. Esposito, J. (2015). *Islam and Political Violence*.
42. Esposito, John L. (2002). *Unholy War: Terror in the Name of Islam*. Oxford University Press.
43. European Union Agency for Fundamental Right. (2024). *Being Muslim in the EU: Experiences of Muslims*.
44. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). (2017). *Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia*. Vienna.
45. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). (2019). *Fundamental Rights Report*. Brussels.
46. Fairclough, N. (1995). *Media Discourse*.
47. Farhad Daftary, *The Assassin Legends*, I.B. Tauris, 1994.
48. Fathali Moghaddam. (2005). „The Staircase to Terrorism,“ American Psychologist.
49. Florian Bieber. (2011). *Ethnic Politics in the Balkans*, Routledge.
50. Fox, J. Religion. (2013). *Politics and Peace*. Routledge.
51. Fuchs, C. (2017). *Social Media: A Critical Introduction*.

52. Gabriel Weimann. (2015). *Terrorism in Cyberspace*.
53. Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
54. Gunning, J., & Jackson, R. (2011). What's So "Religious" About "Religious Terrorism"? *Critical Studies on Terrorism*, 4(3), 369–388.
55. Hafez, M. M. (2003). *Why Muslims rebel: Repression and resistance in the Islamic world*. Lynne Rienner Publishers.
56. Hafez, M. M., & Mullins, C. (2015). The radicalization puzzle: A theoretical synthesis of empirical approaches to homegrown extremism. *Studies in Conflict & Terrorism*.
57. Hall, S. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*.
58. Hall, S. (1980). *Encoding/Decoding*.
59. Hall, S. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*.
60. Hans Küng. (1991). *Global Responsibility: In Search of a New World Ethic*, Crossroad Publishing.
61. Hauerwas, S. (2011). *War and the American Difference*. Baker Academic.
62. Hells, S. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*.
63. Helsinki Committee for Human Rights of the Republic of Macedonia. (2013). Trial Monitoring Report: Smilkovci Case.
64. Henri Tajfel & John Turner. (1979). "An Integrative Theory of Intergroup Conflict,".
65. Hoffman, B. (2006). *Inside Terrorism*. New York: Columbia University Press.
66. Hoffman, B., & Rosenau, W. (2019). *Religious ideology and violent extremism: New perspectives on understanding radicalization*. RAND Corporation.
67. Home Office. (2006). Report of the Official Account of the Bombings in London on 7 July 2005. London.
68. Horgan, J. (2009). *Walking Away from Terrorism*. Routledge.
69. Horgan, John. (2014). *The Psychology of Terrorism*. Routledge.
70. *International Criminology*. (2025). Religious Hate Crime Victimization and Adaptation to Risk among Young Adults: A Four-Country Study.
71. Islamic Community in Bosnia and Herzegovina. (2011). *Official Statements on Violent Extremism*.
72. Jacob Neusner. (2004). *Judaism: An Introduction*, Penguin Books.
73. James Davies. (1962). "Toward a Theory of Revolution," American Sociological Review.
74. James Pettifer. (2001). *The New Macedonian Question*, Palgrave Macmillan.
75. Jessica Stern. (2003). *Terror in the Name of God*.
76. John Horgan (2014). *The Psychology of Terrorism*, Routledge.

77. John L. Esposito. (2005), *Islam: The Straight Path*, Oxford University Press.
78. Jose Casanova. (1994). *Public Religions in the Modern World*, University of Chicago Press.
79. Juergensmeyer, M. (2003). *Terror in the Mind of God*. Berkeley: University of California Press.
80. Juergensmeyer, M. (2008). *Global Rebellion: Religious Challenges to the Secular State*. University of California Press.
81. Juergensmeyer, M. (2017). *Terror in the mind of God: The global rise of religious violence (5th ed.)*. University of California Press.
82. Juergensmeyer, Mark. (2017). *Terror in the Mind of god: The Global Rise of Religious Violence*. University of California Press.
83. Kaldor, M. (2007). *New and Old Wars*. Stanford University Press.
84. Karen Armstrong, (1993). *A History of God*, Ballantine Books.
85. Kenneth I. Pargament. (1997). *The Psychology of Religion and Coping*, Guilford Press.
86. Kruglanski, Arie W., et al. (2020). *The Psychology of Radicalization and Terrorism*. Routledge.
87. Kundnani, A. (2014). *The Muslims Are Coming! Islamophobia, Extremism, and the Domestic War on Terror*. London: Verso Books.
88. Laqueur, W. (1976). „*The Futility of Terrorism*”.
89. Lawrence Wright. (2006). *The Looming Tower: Al-Qaeda and the Road to 9/11*.
90. Lincoln, Bruce. (2006). *Holy Terrors: Thinking About Religion After September 11*. University of Chicago Press.
91. Link, B. G., & Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing Stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363–385.
92. Mamdani, M. (2004). *Good Muslim, bad Muslim: America, the Cold War, and the roots of terror*. Three Leaves Press.
93. Mamdani, M. (2004). *Good Muslim, bad Muslim: America, the Cold War, and the roots of terror*. Three Leaves Press.
94. Marc Sageman. (2004). *Understanding Terror Networks*, University of Pennsylvania Press.
95. Marc Sageman. (2008). *Leaderless Jihad*, University of Pennsylvania Press.
96. March, A. F. (2009). *Islam and Liberal Citizenship*. Oxford University Press.
97. Marko Attila Hoare. (2007). *The History of Bosnian*, Saqi Books.
98. Martha Crenshaw. (2011). *Explaining Terrorism*, Routledge.
99. Max Weber. (1946), *Politics as a Vocation*, Oxford University Press.
100. Mircea Eliade. (1957). *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*, Harcourt.
101. Modood, T. (2013). *Multiculturalism: A civic idea* (2nd ed). Polity Press.
102. Nacos, B. (2016). *Mass-Mediated Terrorism*. Lanham: Rowman & Littlefield.

103. Neumann, P. R. (2011). *Preventing Violent Radicalization in America*. Bipartisan Policy Center.
104. ODIHR. (2018). *Hate crime data collection and monitoring-Guidelins for practitioners*. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights.
105. Olivier Roy. (2004). *Globalized Islam*, Columbia University Press.
106. OSCE Mission to Skopje. (2013). *Inter-Ethnic Relations and Security Challenges*.
107. Pantazis, C., & Pemberton, S. (2009). "From the 'Old' to the 'New' Suspect Community." *British Journal of Criminology*.
108. Peek, L. (2011). *Behind the Backlash: Muslim Americans after 9/11*. Philadelphia: Temple University Press.
109. Perica, V. (2002). *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*. Oxford University Press.
110. Peter L. Berger. (1967). *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*, Anchor Books.
111. Poole, E. (2002). *Reporting Islam*.
112. Quintan Wiktorowicz. (2005). *Radical Islam Rising*, Rowman & Littlefield.
113. Ravndal, J. (2017). "Right-Wing Terrorism and Violence in Western Europe." *CTC Sentinel*.
114. Richard Pipes, *Russia Under the Old Regime*, Penguin Books, 1995.
115. Richardson, J. (2004) *(Mis) Representing Islam*.
116. Rik Coolsaet (ed.). (2016). *Jihadi Terrorism and the Radicalisation Challenge*, Ashgate.
117. Roger Brubaker. (2004). *Ethnicity without Groups*, Harvard University Press.
118. Roger Griffin. (1991). *The Nature of Fascism*, Routledge.
119. Roy, O. (2017). *Jihad and Death: The Global Appeal of Islamic State*. Oxford University Press.
120. Rupert Gettin. (1998). *The Foundations of Buddhism*, Oxford University Press.
121. Sabrina P. (2002). *Ramet, Balkan Babel*, Westview Press.
122. Said, E. (1981). *Covering Islam*.
123. Said, E. W. (1997). *Covering Islam: How the media and the experts determine how we see the rest of the world* (Rev. ed). Vintage Books.
124. Samuel P. Huntington. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster.
125. Sandler, Todd & Enders, Walter. (2012). *The Political Economy of Terrorism*. Cambridge University Press.
126. Schmid, A. (2013). "Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation." ICCT Research Paper.

127. Schmid, A. P. (2011). *The Routledge Handbook of Terrorism Research*. Routledge.
128. Scott Appleby. (2000). *The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation*, Rowman & Littlefield.
129. Sidney Tarrow. (2011). *Power in Movement*, Cambridge University Press.
130. Simi, P., & Futrell, R. (2010). *American Swastika*. Lanham: Rowman & Littlefield.
131. Smart, N. (1998). *The World's Religions*. Cambridge: Cambridge University Press.
132. Ted Robert Gurr. (1970). *Why Men Rebel*, Princeton University Press.
133. Thomas J. Biersteker & Sue E. Eckert. (2007). *Countering the Financing of Terrorism*.
134. UNDP. (2016). *Preventing Violent Extremism through Inclusive Development*. New York.
135. UNDP. (2016). *Regional Report on Preventing Violent Extremism in the Western Balkans*. New York.
136. UNESCO & UNDP. (2018). *Intercultural dialogue and preventing violent extremism: Policy approaches and community initiatives*. UNESCO Publishing.
137. UNESCO. (2021). *Media and Information Literacy*.
138. United Nations Development Programme. (2016). *Preventing Violent Extremism through Inclusive Development*.
139. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2018). *Handbook on Counter-Terrorism*.
140. United Nations. (2016). *Plan of action to prevent violent extremism*. United Nations.
141. UNOCT. (2022). Background section, Secretary-General's report on terrorist attacks... discussing emerging threat, manifestations, challenges, including societal trust and implications for communities affected.
142. UNOCT. (2022). Report of the Secretary-General on terrorist attacks on the basis of xenophobia, racism and other forms of intolerance, or in the name of religion or belief.
143. UNOCT/UNAOC. (2022). High Representative's Remarks at the UNOCT high-level event on terrorist attacks on the basis of xenophobia, racism and other forms of intolerance, or in the name of religion and belief.
144. Van Dijk, T. (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*.
145. Walter Laqueur, *A History of Terrorism*, Transaction Publishers, 2001.
146. Weber, M. (1993 [1922]). *The Sociology of Religion*. Boston: Beacon Press.
147. Wendy Doniger. (2009). *The Hindus: An Alternative History*, Penguin Books.
148. Wiktorowicz, Q. (2005). *Radical Islam Rising*. Lanham: Rowman & Littlefield.

149. Wilkinson, P. (2011). *Terrorism Versus Democracy*. Routledge.
150. Wodak, R. (2021). *The politics of fear: The shameless normalization of far-right discourse (2nd ed.)*. SAGE Publications.
151. Ѓуровски, М., Николовски, М., Герасимоски, С. (2020). *Безбедносни ризици и закани - третман, феноменологија и мапирање*, Фондација Конрад Аденауер и Факултетот за безбедност-Скопје.
152. Дигитален речник на македонски јазик (2025), „Радикализација“, достапно на:[радикализација–резултатидобребарување|Дигитален речникнамакедонскиотјазик](#)
153. Маркоски, А. (2017). *За проповедта, омразата и слободите*, Авант Прес.
154. Милошевска Тања, *Глобален тероризам*, Филозофски факултет, Скопје, 2018 година.
155. Милошевска,Т. (2022),„Концептуална рамка за радикализам и насилен екстремизам“, *Годишен зборник*, Филозофски факултет, достапно на:<https://repository.ukim.mk/bitstream/20.500.12188/25213/1/Miloshevska%20mkd.pdf>
156. Министерство за внатрешни работи на Република Македонија. (2012). Официјални извештаи за случајот со езерото Смилковци.